

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU

FEMINISTIČKI I AUTOBIOGRAFSKI ELEMENTI U ROMANIMA
HANDAN I ŠINEKLİ BAKKAL AUTORICE HALİDE EDİB ADIVAR

/završni diplomski rad/

Kandidat: Ajla Gobeljić

Mentor: Prof. dr. Alena Čatović

Sarajevo, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. FEMINIZAM I FEMINISTIČKA IDEJA	3
2.1. Feminizam između Carstva i Republike	6
3. HALİDE EDİB ADIVAR, BUNTOVNA KĆI REPUBLIKE.....	13
4. <i>HANDAN</i> KAO AUTOBIOGRAFSKI ROMAN	21
5. <i>SİNEKLİ BAKKAL</i> KAO SLIKA OSMANSKOG DRUŠTVA.....	30
6. ZAKLJUČAK.....	39
7. BIBLIOGRAFIJA.....	41

1. UVOD

Iako su se krajem 19. stoljeća kao autorice romana okušale književnice Fatma Aliye Hanım i Emine Semiye Hanım, Halide Edib Adivar smatra se prvom turskom romansijerkom, a svakako je prva turska književnica europskih nazora i obrazovanja. Odlikuje je bogat stvaralački opus koji obuhvata dvadeset i jedan roman, četiri zbirke pripovjetki, dva pozorišna komada i brojne eseje.

Halide Edib Adivar smatrana je osebnom ličnošću zbog svog životnog stila i političkih stavova, a njeno obrazovanje joj je pomoglo da izraste u osobu slobodnog uma, otvorenog za različitosti, koja traži univerzalne vrijednosti unutar vlastite kulture. U svojim djelima Halide Edib ispituje ulogu koju žena ima u društvenom životu i kontrastira jake sa inferiornim ženama. Zahvaljujući svom književnom i novinarskom radu ostala je upamćena kao feministkinja i zagovaračica borbe za ženska prava i muško-žensku jednakost.

Mnogi su radovi, teze, članci i knjige pisani na temu feminizma u djelima Halide Edib Adivar, kako općenito tako i analitički, kontrastirajući njena pojedinačna djela. U ovom radu ćemo se fokusirati na dva njena romana: *Handan* i *Sinekli Bakkal*. *Handan* je jedan od prvih romana Halide Edib, dok *Sinekli Bakkal* spada u kasniji period autoricinog stvaralaštva. Poći ćemo od hipoteze da se radi o feminističkim i dijelom autobiografskim romanima. Stoga ćemo najprije nastojati istražiti feminizam kao ideologiju i utvrditi neke od njegovih osnovnih ideja i načela, kako bismo unutar tih teorijskih okvira mogli pobliže ispitati i uporediti feminističke elemente dva spomenuta romana. Prilikom istraživanja će se također uzeti u razmatranje i biografija same autorice, kako bi se utvrdilo u kolikoj mjeri su ženski likovi u ovih djelima autobiografski. U fokusu analize bit će karakteristike koje posjeduju ženski likovi u navedenim romanima, kako se one mogu sagledati s aspekta feminističke teorije, te na koji način se život i karakter Halide Edib Adivar odrazio na njih.

Kako bismo ustanovili neke osnove feminističke ideje kao osnovni izvori poslužiti će nam djela dvaju poznatih autorica u tom polju, Simone De Beauvoir i Bell Hooks. *Drugi pol* Simone De Beauvoir je kapitalno djelo o feminizmu, dok je *Feminism Is For Everybody: Passionate Politics* (*Feminizam je za svakoga: Strastvena politika*) postao moderni klasik koji danas često služi kao uvod u feminizam u školama na zapadu. U ovom radu ćemo se, međutim, više fokusirati na položaj žene i razvoj feminizma u Osmanskom carstvu i ranom periodu Republike Turske, gdje će nam kao primarna

literatura poslužiti knjiga *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm (Halide Edib, turska modernizacija i feminizam)* autorice Ayşe Durakbaşa. Radi se o naučnom djelu, uveliko baziranom na doktorskoj disertaciji iz 1993. godine, a pored položaja žene i feminizma obrađuje i život i djelo Halide Edib Adıvar. Pored navedene literature poslužit će nam i naučni članci i radovi većinom turskih teoretičara i historičara književnosti, među kojima se mogu istaknuti Beyhan Uygun Aytemiz i Müzeyyen Sağlam.

Osnovni izvori i polazna tačka za književnu analizu će nam svakako biti romani *Handan* i *Sinekli Bakkal*. Za ovaj rad koristit ćemo originale na turskom jeziku u izdanju Can Yayınları, a svi citati će biti direktno prevedeni sa turskog. Isto se odnosi i na citate iz ostale literature na turskom, odnosno engleskom jeziku. Vlastita imena ćemo bilježiti u originalnom obliku, turskim pismom, osim u slučajevima kada je potrebno uvesti sitne izmjene sa ciljem prilagođavanja padežima bosanskog jezika (npr. “Hüsni-pašina” umjesto “Hüsni Pašina”).

2. FEMINIZAM I FEMINISTIČKA IDEJA

Feminizam je kroz godine i decenije uvijek bio svojevrsna tabu tema. Danas živimo u vremenu u kojem je prisutan jedan veliki paradoks: upotreba riječi *feminizam* je danas jako raširena, dok sam koncept koji ta riječ označava biva slabo istražen i pogrešno interpretiran. Samim tim, nažalost, postoji veliki broj pojedinaca, kako muškaraca tako i žena, koji na pitanje „Šta je to feminizam?“ ne bi imali precizan odgovor ili bi u najboljem slučaju vjerovatno definisali feminizam kao „pokret za prava žena“. Muškarci pak često izjednačavaju feminizam sa mizandrijom odnosno mržnjom prema muškarcima, te ujedno vide feministkinje kao osobe ženskog spola kojima je cilj poniziti muški rod i uzdići se iznad njega, a ne samo biti ravnopravan sa njim. Feministkinje često nailaze na podsmjeh i neukusne komentare, što samo pokazuje koliko je feminizam pogrešno shvaćen, te zbog toga angažman feministica ne dovodi do željenih rezultata.

Šta je, dakle, feminizam? U svojoj knjizi *Feminism Is For Everybody: Passionate Politics* Bell Hooks ga definiše sljedećom rečenicom: „Jednostavno rečeno, feminizam je pokret za zaustavljanje seksizma, seksističke eksploatacije i opresije“.¹ S druge strane, Ayşe Durakbaşa ide korak dalje i definiše feminizam kao „modernistički pokret koji brani ideju da žene mogu u jednakoj mjeri kao i muškarci učestvovati u svim segmentima modernog života i koji se bori protiv socijalnih ograničenja koja im brane da budu 'slobodne' jedinke u modernom svijetu i protiv okova budućnosti.“² To dakle ne znači nužno da je on fokusiran isključivo na muškarce, jer seksističko ponašanje nije karakteristično samo za njih – nekada i žene mogu biti seksisti.³ Istom tom logikom i muškarci mogu biti feministi. Kao jednog od istaknutih feminista na prelazu iz 16. u 17. stoljeće susrećemo i francuskog autora Poullaina de la Barrea čije djelo *O jednakosti oba pola* Simone de Beauvoir pominje u vlastitom kapitalnom feminističkom djelu *Drugi pol* i za koga kaže:

¹Hooks, Bell, *Feminism is For Everybody: Passionate Politics*, South End Press, Cambridge, MA, 2000, str. 1

²Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 53

³Idem, str. 4

*On smatra da su muškarci, zato što su jači, svuda davali prednost svome polu, a da žene iz navike prihvataju takvu zavisnost. Ženama nikada nije pružana prilika kao muškarcima – ni sloboda ni obrazovanje. One se, dakle, ne mogu ceniti po onome što su postigle u prošlosti. Ništa ne govori da su inferiornije od muškaraca. Anatomija otkriva razlike, ali nijedna razlika ne daje prednost muškarcu.*⁴

Simone de Beauvoir navodi da je pravi osnivač feminizma bio Léon Richer koji je 1869. godine osnovao organizaciju „Ženska prava“. Također je organizovao Internacionalni kongres, koji je održan 1878. godine.⁵ Pokret dobiva naziv „feministički“ nakon što su tako nazvali kongres sazvan 1892. godine.⁶ Novi Zeland je priznao ženi sva prava 1893. godine, što potom čini i Australija. Francuskinje svoja politička prava dobijaju tek 1945. godine.⁷ Žene u Njemačkoj su također dugo čekale jer je Hitler tvrdio da bi „prisustvo žene sramotilo Reichstag“.⁸

Društvo ženu uvijek posmatra u odnosu na muškarca i samim tim gleda na nju kao na niže biće, jer u usporedbi sa muškarcem nije dovoljno jaka i nema psihičku i fizičku izdržljivost, a ide se i dotle da se tvrdi kako je ujedno i manje inteligentna. Kroz historiju je u mnogim društvima korištena, prodavana i kupovana kao roba i njene jedine dužnosti su se svodile na udovoljavanje muškarcu, odgajanje djece i vođenje domaćinstva. Taj stereotip pothranjuju, nažalost, i same žene, posebno majke koje odgajaju svoju mušku djecu da budu nadmoćna, a žensku djecu da budu poslušna. A da bi se nešto postiglo svaka žena treba krenuti od sebe, trebaju je “*potresti i pokrenuti teškoće vlastitog spola*”.⁹ De Beauvoir je sada već davne 1949. godine rekla da su žene i dalje uveliko potčinjene, iako je situacija opet bolja nego ranije.¹⁰ Istu tvrdnju

⁴De Beauvoir, Simone, *Drugi pol I. Činjenice i mitovi*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1982, str. 151

⁵Idem, str. 171

⁶Idem

⁷Idem, str. 173

⁸Idem, str. 177

⁹Karatekin, Elif, *Biz Devrimci Kadınlar*, Varyos Yayınları, İstanbul, 2000, str. 90

¹⁰Idem, str. 16-17

možemo iznijeti i sada, odnosno možemo reći da se prilike u mnogim društvima nisu promijenile ni sedamdeset jednu godinu kasnije.

Suprotno uvriježenom mišljenju feminizam nema za cilj tlačiti i nipodaštavati muški spol, već pokazati i dokazati da ženski spol nije „drugi spol“, kako ga opisuje De Beauvoir, da su oba spola jednako važna za funkcionisanje društva i da oba mogu biti jednako sposobna, te da jedan nema nikakvo pravo da „vlada“ onim drugim. Upravo zahvaljujući feminističkom pokretu žene su počele shvaćati da njihov um i tijelo ne pripadaju muškarcima, nego njima samima.¹¹ One same mogu upravljati svojim životom, mogu samostalno donositi odluke i mogu biti individue za sebe. Svijest o sveprisutnosti seksizma u društvu i svakodnevnici prvi je korak ka feminističkoj misli. Iz toga proizilazi činjenica da se niko ne rađa kao feminista, nego se feminista postaje, jer kako ističe Bell Hooks „*niko automatski ne postaje zagovarač feminističke politike samo tako što se rodi kao žensko*“.¹²

Danas je sve vezano za ženski spol u većini slučajeva viđeno kao feminističko iako nema nužno feminističku perspektivu.¹³ Razlog tome je taj što je standardna perspektiva u bilo čemu muška perspektiva i većinu svijeta zapravo upoznajemo kroz oči muškaraca, pa je samim tim ženska perspektiva drugačija i specifična. De Beauvoir potvrđuje ovu tezu jednim dovitljivim primjerom: „*Žena predstavlja čulnost, njene draži i njene opasnosti. Da je muškarac za ženu seksualno i čulno biće istina je koja nikad nije proklamovana jer nema ko da je proklamuje.*“¹⁴ Feminizam ženi daje glas i pravo na buntovništvo koje joj tradicionalno patrijarhalno društvo nije dalo. Ovdje ženin cilj nije ni biti muškarac ni biti bolja od muškarca, nego biti jednaka. Kako kaže Elif Karatekin: „*Poenta nije u udaljavanju od ženskosti nego u revolucionariziranju ženskosti.*“¹⁵

¹¹Hooks, Bell, *Feminism is For Everybody: Passionate Politics*, South End Press, Cambridge, MA, 2000, str. 15

¹²Idem, str. 7

¹³Idem, str. 12

¹⁴De Beauvoir, Simone, *Drugi pol I. Činjenice i mitovi*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1982, str. 197

¹⁵Karatekin, Elif, *Biz Devrimci Kadınlar*, Varyos Yayınları, İstanbul, 2000, str. 47

2.1. Feminizam između Carstva i Republike

Razvoj feminizma u Osmanskom carstvu i kasnije u Republici Turskoj umnogome se razlikuje od njegovog razvoja na Zapadu. Na to su utjecali mnogi faktori, među kojima najviše patrijarhat i pogrešno viđenje islama kao religije koja favorizira muškarce. Slika žene u patrijarhalnim muslimanskim društvima je često vrlo paradoksalna: s jedne strane je žena viđena kao inferiorno biće u odnosu na superiornog muškarca, kao manje inteligentna, manje sposobna. Njena osnovna misija i svrha u životu su muž i djeca te stoga nema potrebe da se ona obrazuje, čita i piše niti da ima mišljenje o socijalnim ili političkim temama, jer to spada u „mušku“ domenu. S druge strane, islam ženu ne stavlja u podređeni položaj, a kur'anska naredba da vjernici uče, čitaju i obrazuju se odnosi se jednako i na žene i na muškarce. Tu dakle nastaje pomenuti paradoks, gdje iako je određeno društvo muslimansko, patrijarhat prevladava u dovoljnoj mjeri da se ženski glasovi u zajednici ipak utišaju i omalovaže.

Patrijarhat je koncipiran tako da muški članovi porodice „drže pod kontrolom“ ženski dio porodice i time čuvaju obraz i čast čitave familije, spriječavajući da se žensko „otme kontroli“ i ukalja porodičnu čast ili jednostavno naruši patrijarhalnu hijerarhiju. Ženska seksualnost se potiskuje, a porodična čast se posmatra kao statusni simbol.¹⁶ U patrijarhalnom poretku brak je viđen kao „sistem koji se temelji na apsolutnom suverenitetu muškarca i koji njemu podređuje ženu i djecu, što je jedna od najvećih prepreka samoostvarenju žene.“¹⁷

Na hidžab i nikab, odnosno na pokrivanje žena se u nemuslimanskim društvima najčešće gleda kao na prepreku koju je muškarac postavio između žene i slobodnog života. Marokanska spisateljica i feministkinja Fatima Mernissi navodi da je „pokrivanje žene u muslimanskim društvima vrlo paradoksalno namijenjeno čuvanju muškaraca od žena, a ne držanju žena podalje od muškaraca“.¹⁸ Međutim, ako bolje pogledamo, cilj pokrivanja žene nije ni jedno ni drugo, nego upravo zaštita žena od muškaraca. Kako navodi Ayşe Durakbaşa:

¹⁶Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 87

¹⁷Ayetmiz, Beyhan Uygun, „Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet“, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, str. 60

¹⁸Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 69

U muslimanskim društvima i islamskoj kulturi zapravo postoji strah od 'pretjerano seksualne žene', ženske želje i ženinih opasnih seksualnih moći, jer se time u muškarcu i generalno u društvu stvara pometnja i potiče se blud. Zbog toga se može zaključiti da je ženi u muslimanskim društvima pripisana ta neka negativna moć.¹⁹

Kada pogledamo historijat Osmanskog carstva, prve korake ka osnaživanju ženskog dijela populacije nalazimo početkom 20. stoljeća kada se osnivaju prva ženska udruženja, što je pak posljedica društvene i kulturne renesanse kroz koju je Osmansko carstvo prošlo u periodu drugog Meşrutiyeta (ustavne monarhije) i kasnije Prvog svjetskog rata. Drugi Meşrutiyet (1908-1920) karakteriše turbulentna politička situacija. U tom su periodu osnovane različite organizacije, a osmanske žene su se počele uključivati u društveni život, politiku, medije, počele se pojavljivati i oglašavati u ženskim klubovima, novinama, časopisima, književnosti.²⁰ Jedno od osnovanih udruženja je i “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği” (“Udruženje za zaštitu osmansko-turskih žena”), osnovano odmah nakon balkanskih ratova 1913. godine. Ženska udruženja su u tom teškom periodu pomagala udovicama i djeci bez roditelja, pružala njegu ranjenima, sakupljala i šivala odjeću vojnicima, a “Hilal-i Ahmer” (“Crveni polumjesec”) je sakupljao novac za vojsku i opremu. Djevojčicama i djevojkama je pružano obrazovanje, kako u školama tako i van njih. Podučavane su šivanju i bolničkoj njezi, što je tada za njih bio najkorisniji zanat, obzirom da su tako mogle same sebe izdržavati, a pored toga su također bile u stanju da učestvuju u ekonomiji i odbrani države. U ovom periodu su žene ušle i u proizvodni sektor, radeći u ateljeima i radionicama.²¹ Slate su i da rade na plantažama pamuka. Tokom prvog svjetskog rata počele su raditi u državnim upravama, a učestvovala su i u trgovini, pa je u Istanbulu je otvoren Kadın Tüccarlar Pazarı (Pijaca za žene trgovkinje).²²

¹⁹Idem, str. 69

²⁰Idem, str. 107, str. 98

²¹Idem, str. 111

²²Idem, str. 101

Godine 1913. objavljen je također i utjecajan ženski časopis *Kadınlar Dünyası* (*Svijet žena*)²³ koji je najprije izlazio dnevno, a nakon stotinu brojeva počeo je izlaziti jednom sedmično.²⁴ Žene su se, međutim, kao autorice počele pojavljivati u osmanskoj štampi u periodu Tanzimata, a jedan od prvih primjera su novine *Terakki* (*Uspón*) (1868). U njima su žene pisale tekstove u vidu pisama i često su se ona objavljivala nepotpisana ili pak pod pseudonimom. Već naredne godine su iste novine dobile prilog namijenjen ženama, *Terakki-i Muhadderat* (*Uspón žena*). U tekstovima koje su objavljivale žene su izražavale svoje nezadovoljstvo trenutnom situacijom i kritikovale su svoj podređen položaj u odnosu na evropske žene.²⁵ Prvi časopis kojeg su osmanske žene objavile bio je *Şüküfezar* (*Cvjetnjak*). Počeo je izlaziti nepunih dvadeset godina nakon *Terakkija*, 1886. godine, a obavljivala ga je Arife Hanım.²⁶

Govoreći o ženama i književnosti u Osmanskom carstvu u 19. stoljeću nemoguće je ne spomenuti Fatmu Aliye, koja važi za prvu tursku romansijerku. Pored pisanja bavila se i prevođenjem. Štaviše, njena prva knjiga je bila prevod, pa je tako 1891. godine objavila prevod knjige *Volonté* (1888) autora Georgea Ohneta i to pod naslovom *Meram* (*Želja*). Zanimljivo je da se njeno ime ne navodi u samoj knjizi, nego u potpisu samo stoji “Bir Hanım” odnosno “jedna žena”, jer je tada osmanskom društvu još uvijek bila strana ideja žene kao autorice. Njen prvi roman pod nazivom *Muhadarat* (*Poučne priče*) izlazio je 1892. godine u novinama u nastavcima, a kao knjiga je štampan 1910. godine, kada je predgovor za njega napisao poznati romansijer Ahmet Midhat. U predgovoru je između ostalog rekao i kako je Fatma Aliye Hanım “vrijedna pohvale ne samo zato što se usudila prevesti tako ozbiljan roman, nego i zato što se usudila prevesti roman jednog muškarca i uz to je to uspjela izvesti jednim ‘muškim’ stilom”.²⁷

U devetnaestom stoljeću je također po prvi put jedna žena, Bedra Osman, dobila namještenje u državnoj instituciji i to u Telefonskoj upravi Istanbula, a uz podršku Osmanskog udruženja za odbranu prava žena, “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan

²³Idem, str. 108

²⁴Idem, str. 109

²⁵Idem, str. 102/3

²⁶Idem, str. 104

²⁷Idem, str. 156

Cemiyeti". Belkıs Şevket Hanım je pak bila prva osmanska žena koja je upravljala avionom.²⁸ Početkom 20. stoljeća, 1917. godine donesen je Dekret o porodičnom pravu prema kojem žena ima pravo da u bračnom ugovoru definiše uvjete za razvod, te je propisan uvjet da se muž može oženiti sa više žena samo uz pristanak prve žene.²⁹

Najznačajniji pomak i najveće promjene u statusu žene na prostoru Osmanskog carstva ipak su došli sa kemalističkom revolucijom i osnivanjem Republike dvadesetih godina prošlog stoljeća kada je iz šeriatske države – Osmanskog carstva nastala sekularna Republika Turska. Kemalisti su 1926. godine, tri godine nakon proglašenja Republike, uveli sekularno građansko pravo, koje je direktno utjecalo na položaj žena u društvu. Kao osnova im je poslužio švicarski Građanski zakon na kojem su izvršili manje izmjene.³⁰

Ono što je ponajviše karakteristično za kemalističku Republiku Tursku jeste intenzivan proces sekularizacije, odnosno odvajanja države od islama i izrazita odlučnost po pitanju brisanja religijskih utjecaja u javnim institucijama Republike.³¹ Govoreći o bitnim političko-socijalnim obilježjima ovog perioda Ayşe Durakbaşa tvrdi kako u Ataturkovoju Turskoju nije bilo mjesta individualnosti, te također navodi sljedeće:

U kemalističkom periodu formirana je zvanična historija Republike, te je razvijena jedna društvena/javna filozofija koja je gledala na društvo kao na 'cjelinu' koju treba štiti od dezintegracije, korupcije i raspada. Sva pojedinačna odstupanja i kulturno-političke tvorevine izvan okvira centralne zvanične ideologije smatrana su 'opasnim' po politički poredak.³²

Kada govorimo o feminizmu, konkretno u novoosnovanoj Republici, možemo reći da se on temelji na prihvatanju činjenice da se islam i feminizam neće moći pomiriti. Kemalistički feminizam na islamsko vjerovanje gleda kao na bilo koju drugu religiju, dakle ne smatra ga mandatornim, nego gleda na njega kao na jedno od mnogih vjerskih

²⁸Idem, str. 109

²⁹Idem, str. 100

³⁰Idem, str. 23

³¹Idem, str. 91

³²Idem, str. 92

uvjerenja koje treba prepustiti izboru pojedinca.³³ Feminizam u Turskoj imao je krajnji cilj transformisanja društva koje je prvenstveno bilo fokusirano na porodicu i koncept rodbinskih veza, te je tako činio dio procesa nacionalizacije.³⁴

Oslobađanje žene je tako u tadašnjim nacionalističkim ideologijama iz marginalnog preraslo u centralni koncept. Uz novi nacionalno-kulturni identitet razvio se i lik 'nove žene', koja je trebala pokazati i dokazivati kako kulturnu autentičnost tako i civilizovanost jednog naroda. Među reformatorima se nailazilo i na žene i na muškarce, a kako navodi Ayşe Durakbaşa, “*muškarci reformatori iz domaćih buržujskih slojeva branili su ženska prava kako bi stvorili moderan i 'civilizovan' lik kako za sebe tako i za žene u državi.*”³⁵ Za njih je obrazovanje žena bilo bitno iz tri razloga: zbog odgoja djece, za zdrav i na ljubavi zasnovan odnos između muža i žene i miran porodični život, te zato što obrazovana žena doprinosi napretku i blagostanju društva.³⁶ Prema riječima Ahmeta Gündüza žena je jedna od tri stvari koje turski muškarac smatra svetima, jer žena je ta koja odgaja, obrazuje, socijalizuje i sprema za budućnost novu generaciju.³⁷ I sam Atatürk je insistirao na obrazovanju ženske populacije, pa je kada se obraćao ženama u svojim govorima naglašavao:

*Žene u pravom turskom društvu nisu nikad bile zaostajale po pitanju obrazovanja i suprotno onome što tvrde Evropljani islam ne smatra žene nižim bićima od muškaraca jer je Allah svim muslimanima, bili oni muškarci ili žene naredio da se uvijek obrazuju.*³⁸

Ženska populacija u Osmanskom carstvu je dočekala pozitivne promjene po pitanju obrazovanja već 1913. godine, kada je otvorena prva ženska gimnazija. Od tada se u narednih deset godina bilježi postepen napredak na tom polju, pa su tako 1917. godine otvoreni Škola lijepih umjetnosti i Konzervatorij (Güzel Sanatlar Okulu ve

³³Idem, str. 91

³⁴Idem, str. 88

³⁵Idem, str. 89

³⁶Idem, str. 97

³⁷Gündüz, Ahmet, “Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/5, Ankara, 2012, str. 145

³⁸Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 120

Konservatuar), škola za švalje "Biçki Yurdu" koju je pokrenula Behire Hakkı, kao i zanatske škole u kojima se držala nastava iz bolničke njege i trgovine. Godine 1914. godine otvoren je prvi ženski univerzitet İnas Darülfünunu, a od iste godine djevojke su mogle pratiti nastavu na univerzitetu u zasebnim učionicama. Od 1918. godine studenti i studentice su mogli zajedno pratiti predavanja na univerzitetu. U septembru 1921. godine, odlukom uprave Darülfünuna, mješovita nastava je postala zvanična i to prvo na fakultetima prirodnih nauka i književnosti. Kasnije, u periodu od 1921. do 1922. godine, dakle gotovo neposredno pred osnivanje Republike, i Pravni fakultet je počeo primati studentice. Pored svega navedenog, također je sve više učenica pohađalo nastavu u katoličkim i protestantskim misionarskim i stranim školama.³⁹

Feminističke reforme po osnivanju Republike dobile su novu dimenziju kada se

(...) jedna grupa privilegovanih žena u birokratskom aparatu republikanske Turske predstavila i prezentovala kao grupa jedinki jednakih muškarcima. Ove žene se u nekom smislu nisu smatrale ženama nego 'poštovanim subjektima' Republike na usluzi državi. Sa ovakvim karakteristikama bile su jednake muškarcima i bile su jednaki korisnici 'patrijarhalne kontrole' i sistema patrijarhalnih normi. Republika je stvorila novu elitu srednje društvene klase i dodijelila posebno visok status učiteljima, državnim službenicima, birokratama i drugim obrazovanim skupinama. Jasna podjela između obrazovanih, elitnih, gradskih žena i neobrazovanih seoskih žena dovela je do stratifikacije među ženama, što se pretvorilo u strukturnu karakteristiku turskog društva.⁴⁰

Feminizam i ženske studije nastavili su se razvijati tokom čitavog 20. stoljeća. U velikim gradovima poput Istanbula i Ankare 80-ih godina prošlog stoljeća moglo se govoriti samo o manjim grupama, ali njihove pripadnice su ipak uspjele u svojim naporima što je rezultiralo afirmacijom kako u javnosti tako i na političkoj sceni.⁴¹ U tom periodu bilo je aktuelno nekoliko feminističkih grupa, kao na primjer "Kadın Çevresi" (Ženski krug), osmišljen tako da predstavlja jednu vrstu "kulturnog kluba" za žene intelektualke. Naučni centri su otvarani najprije u Istanbulu i Ankari, a potom i u

³⁹Idem, str. 102

⁴⁰Idem, str. 93

⁴¹Idem, str. 19

nekim provincijama. Žene sociologinje su držale predavanja iz feminističke teorije. Među naučnim centrima se izdvajaju Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri (Centri za istraživanje i primjenu ženske problematike) i Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi (Biblioteka i informativni cetar za ženska djela).⁴² Osamdesetih godina su također bili popularni takozvani “ženski filmovi”, koji su govorili o gradskim ženama u potrazi za nezavisnošću i seksualnom slobodom.⁴³

Historijski gledano, žena u Turskoj danas je, po pitanju obrazovanja, prava glasa i prava odlučivanja u boljem položaju u odnosu na ženu od prije dvije stotine, stotinu, pa čak i pedeset godina. Ipak, ostaje činjenica da još uvijek postoji puno toga što se treba i mora poboljšati, posebno ako se uzmu u obzir gotovo svakodnevne vijesti o nepravdi, nasilju i zločinima nad ženama, kako u gradskim tako i u ruralnim područjima. Žene u Turskoj su prošle dug put kako bi dobile svoja prava i bile prihvaćene i od strane muškaraca ali i drugih žena. Naravno, svaka promjena, svaka reforma nosi sa sobom određene probleme i neugodnosti, zahtjeva od društva i od pojedinaca da izađu iz okvira onoga što im je poznato i svakodnevno, tako da za svaku veću društvenu promjenu uglavnom budu zaslužni jedan ili nekoliko pojedinaca ili pak grupa ljudi koja se usudila iskoračiti i podići svoj glas. Bilo kakva diskusija o ženskim pravima u Turskoj ne može biti potpuna bez spominjanja feministkinje, novinarke, političarke, prevoditeljice i književnice Halide Edib Adıvar, o čijem životu i karijeri govori naredno poglavlje.

⁴²Idem, str. 13

⁴³Idem, str. 14

3. HALİDE EDİB ADIVAR, BUNTOVNA KĆI REPUBLIKE

Nema puno žena koje su ostavile tako velik i značajan trag u historiji Osmanskog carstva i Republike Turske i o kojima se i danas, još uvijek, mnogo govori, piše i raspravlja, kao što je Halide Edib Adıvar. Živjela je za osmansko-tursko društvo u turbulentnom periodu kojeg karakterišu “*prisilna europeizacija, rušenje Carstva, stvaranje nacionalne države, sekularizacija i vojni udari*”.⁴⁴ Kroz svoj rad i zalaganje ostavila je traga kako u književnosti tako i u politici, međunarodnim odnosima i borbi za ženska prava.

Halide Edib Adıvar rođena je 1884. godine na Beşiktaşı u Istanbulu, od majke Fatme Bedrifem i oca Mehmeta Ediba.⁴⁵ Beyhan Uygun Aytemiz navodi kao jednu interesantnu koincidenciju da je godina rođenja Halide Edib ujedno značajna i iz razloga jer su žene tada po prvi put ubrojene u popis stanovništva u Osmanskom carstvu.⁴⁶ Majku je izgubila vrlo rano, sa nepune tri godine,⁴⁷ a tu prazninu je u životu nastojala popuniti tražeći ljubav drugih ljudi. Njen otac Edib je nakon smrti Bedrifem oženio drugu i treću ženu. Pošto se Halide nije osjećala potpuno prihvaćenom u kućama svojih pomajki djetinjstvo je uglavnom provela boraveći u naninoj kući.⁴⁸

Sa sedam godina upisala se na Američki ženski koledž na Üsküdarü u Istanbulu, gdje se jedno vrijeme školovala, a potom je obrazovanje nastavila pohađajući časove kod privatnih predavača jer je na sultanov dvor upućena lažna dojava da su američki misionari Halide Edib preveli na kršćanstvo.⁴⁹ Nakon nekog vremena provedenog školujući se kod privatnih predavača uspjela se vratiti na Američki ženski koledž na Üsküdarü i postati prva muslimanka koja ga je uspješno završila.⁵⁰

⁴⁴Abadžić Navaey, Azra, “Od nove osmanske do suvremene turske književnosti”, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014, str. 23

⁴⁵Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 152

⁴⁶Aytemiz, Beyhan Uygun, *Halide Edib-Adıvar ve Feminist Yazın*, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001, str. 2

⁴⁷Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 152

⁴⁸Idem, str. 164

⁴⁹Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 31

⁵⁰Idem, str. 152

Kada je imala samo 13 godina, 1897. godine je prevela sa engleskog na turski knjigu *Mother (Majka)* autora Jacoba Abbotta, zbog čega ju je sultan Abdulhamid II nagradio sa Şefkat Nişanı (“orden dobročinstva”) dvije godine nakon toga.⁵¹

Odmah po završetku svog školovanja na Američkom koledžu udala se za Saliha Zekija, svog privatnog predavača matematike. Sa njim je dobila dva sina i to Ayetullaha 1903. i Hasana Hikmetullaha Togo 1905. godine.⁵² Drugom sinu je dala ime po japanskom admiralu Togou Heihachirou, jer je bila zadivljena pobjedom Japanaca nad Rusima.⁵³ Salih Zeki je i sam pisao knjige. Radilo se o više tomova pod nazivom *Kâmus-u Riyaziyat (Pojmovnik matematičkih nauka)* koji su obrađivali temu matematike i astronomije. Halide Edib mu je u tome pomagala prevodeći sa engleskog životne priče poznatih stranih matematičara.⁵⁴

Po proglašenju drugog Meşrutiyeta 1908. godine Halide Edib je počela pisati za novine *Tanin*, čiji su urednici bili Hüseyin Cahit i Tevfik Fikret. Tada se potpisivala kao Halide Salih i pisala je uglavnom tekstove koji su se bavili pravima žena, a kako navodi Yusuf Güldür, isti su istovremeno osmanskim ženama bili izvor inspiracije, a nekim drugim krugovima izvor frustracije.⁵⁵ Problem je nastao kasnije kada je Tevfik Fikret napisao i objavio pjesmu u kojoj je veličao jermenske teroriste koji su htjeli ubiti sultana, čime su i same novine *Tanin* postale omrznute među čitalačkom publikom.⁵⁶ Nedugo potom, nakon Ustanka 31. marta Halide Edib bježi najprije u Egipat, a potom i u Englesku, na poziv Isabel Fry.⁵⁷

Halide Edib je boravila u Engleskoj 1909. i 1910. godine gdje je imala priliku upoznati mnoge intelektualce tog doba, među kojima je i Bertrand Russell.⁵⁸ U Engleskoj je pratila sufražetkinje i njihove aktivnosti, pri čemu je primijetila je da je

⁵¹Idem

⁵²Idem

⁵³Idem, str. 55

⁵⁴Idem, str. 153

⁵⁵Idem, str. 58

⁵⁶Idem, str. 59

⁵⁷Idem, str. 153

⁵⁸Idem

ovaj pokret zapravo bio direktan otpor društvenim vrijednostima iz viktorijanskog doba.⁵⁹

Koliko god se i sama zalagala za ženska prava, kritikovala je određene feminističke skupine iz visokog staleža i njihove humanitarne aktivnosti, primjećujući da nije svaki feministički pokret nužno pozitivan. Smatrala je da su sve te aktivnosti više organizovane iz neke želje za dokazivanjem i praćenjem trendova, čime su poprimale elitistički karakter i u tom smislu njihovi rezultati nisu dopirali do onih društvenih skupina kojima je to najviše trebalo.⁶⁰

Njen angažman za afirmaciju i prava žena bio je usko povezan sa nacionalizmom, odnosno partiotizmom. Štaviše, “kada se poredi sa engleskom kulturom Halide Edib sebe karakteriše kao povučenu i skromnu osmansku ženu, a sufražetkinje i njihove bijes i agresivnost vidi kao ‘feminističke eksplozije’”.⁶¹

Po povratku u Istanbul objavila je svoje prve romane *Heyula (Utvara)* i *Raik'in Annesi (Raikova majka)*, a istovremeno je radila kao profesorica u ženskim učiteljskim školama i inspektorica u vakufskim školama, što joj je omogućilo da se upozna sa životom u perifernim dijelovima Istanbula.⁶² Tu stečena iskustva i prikupljene informacije zasigurno su joj pomogli da kasnije napiše svoj roman *Sinekli Bakkal*, čija je radnja smještena upravo u jednoj od takvih uličica.

Od Saliha Zekija se razvela 1910. godine, nakon devet godina braka. Prema nekim izvorima razlog za razvod je bila njegova želja da se oženi drugom ženom,⁶³ a prema drugim izvorima razvod je uslijedio nakon što je Salih Zeki već oženio drugu ženu.⁶⁴ Poslije razvoda je prestala koristiti ime Halide Salih i počela se predstavljati kao Halide Edib, te je odmah iste godine objavila roman *Seviyye Talip*.⁶⁵ Već 1912. godine

⁵⁹Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 197

⁶⁰Idem

⁶¹Idem

⁶²Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 153

⁶³Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 382

⁶⁴Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 232

⁶⁵Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 153

objavila je roman *Handan*, u kojem su došla do izražaja njena potisnuta osjećanja i razočaranja vlastitim brakom i razvodom.⁶⁶

Halide Edib je dugi niz godina provela u inostranstvu, bavila se politikom, intelektualnim radom i podučavanjem. Interesovala se za pokrete panturanizma i panturkizma, radila je kao nastavnica, ali i upraviteljica ženskih škola. Nekoliko ih je i sama otvorila u Bejrutu i Damasku 1916. godine.⁶⁷ Za sve to vrijeme je nastavila pisati i objavljivati romane.

Za doktora Adnana Adıvara se udala 1917. godine, ali vjenčanju nije mogla prisustvovati jer se povodom otvaranja škola nalazila u Siriji, pa je umjesto nje svadbenoj ceremoniji održanoj u Bursi prisustvovao njen otac. Na brak je pristala tek kad se doktor Adnan zakleo da neće tražiti drugu ženu.⁶⁸ U Istanbul se vratila tek u martu 1918. godine, tako da je muža prvi put vidjela tek godinu dana nakon vjenčanja.⁶⁹

U vrijeme rata za nezavisnost bila je na strani Mustafe Kemala, a 1921. godine postala je predsjednica Crvenog polumjeseca (Hilal-i Ahmer).⁷⁰ Pomagala je i radila kao medicinska sestra, prevoditeljica, savjetnica i sekretarica. Međutim, po osnivanju Republike našla se u opoziciji, pa su ona i muž bili primorani pobjeći u inostranstvo.⁷¹ Ukupno su van države bili četrnaest godina, i to četiri godine u Engleskoj i deset godina u Francuskoj, a sama Halide Edib je u međuvremenu putovala i u SAD radi prisustvovanja konferencijama i u Indiju radi otvaranja islamskog univerziteta Jamia Millia.⁷²

Kako ističe Ayşe Durakbaşa, Halide Edip Adıvar je u kemalističkoj Turskoj bila kako „primjer“ žene tako i kontraverzna ličnost. Sa mužem je bježala u inostranstvo baš zato što se nije slagala sa određenim Ataturkovim stavovima, a u nekim djelima koje je

⁶⁶Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 233

⁶⁷Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 382

⁶⁸Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 89

⁶⁹Idem, str. 155

⁷⁰Idem, str. 156

⁷¹Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 383

⁷²Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 156-157

objavila na engleskom kritikovala je određene reforme koje je Ataturk primjenio i osuđivala je despotski karakter njegovog režima.⁷³

Halide Edib se sa mužem vratila u Tursku 1939. godine. Već naredne godine je osnovala Odsjek za engleski jezik na Istanbulskom univerzitetu, gdje je potom nastavila predavati, a posebno zanimanje studenata su pobuđivala njena predavanja o Shakespeareu.⁷⁴ Osim kratkog četverogodišnjeg perioda u kojem je bila član parlamenta, ostatak života je posvetila pisanju.⁷⁵

Adnan Adıvar preminuo je 1955. godine, a Halide Edib devet godina nakon njega, 9. januara 1964. godine.⁷⁶

Njeno književno stvaralaštvo se po tematici može podijeliti u dvije cjeline i to: ljubavne priče koje se bave ženskom psihologijom poput *Handan*, *Sinekli Bakkal*, *Mev'ud Hüküm* (*Obećana odluka*), *Kalp Ağrısı* (*Bol u srcu*) s jedne strane i ideološke priče prožete turkizmom i turanizmom s druge strane. U njih između ostalih spadaju *Yeni Turan* (*Novi Turan*), *Ateşten Gömlek* (*Plamena košulja*) i *Dağa Çıkan Kurt* (*Vuk koji se uspinje na planinu*).

Centralna tema u književnom stvaralaštvu Halide Edib Adıvar je svakako žena. Kako Zeliha Güneş ističe u svom članku pod naslovom "Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı Konusunda Halide Edip'le Yapılan Bir Söyleşi" ("Intervju sa Halide Edip o pravu žena da biraju i budu birane") Adıvar je koristila svaku moguću priliku da diskutuje o obrazovanju i pravima žena, odnosno, njen društveni angažman nije ostao samo u granicama književnog rada.⁷⁷ Period u kojem je počela da se profilira kao književnica ujedno je i period u kojem je osmanska turska žena polako počela bivati prisutnija u aspektima javnog života.⁷⁸ To Halide Edib otvara put da dublje i temeljitije

⁷³Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 30

⁷⁴Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 157

⁷⁵Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 383

⁷⁶Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 157-158

⁷⁷Güneş, Zeliha, "Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı Konusunda Halide Edip'le Yapılan Bir Söyleşi", *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/2, Ankara, 2012, str. 158.

⁷⁸Kanter, Beyhan, "Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Eril Tahakkümün Sınırlarında Gezinen Kadınlar", *ASOS Journal - The Journal of Academic Social Science*, godina 4, broj 24, İstanbul, 2016, str. 84.

ispita ulogu žene ne samo u porodičnom životu i bračnoj zajednici nego i u društvu općenito, ali i da u svjetlu društvenih i političkih promjena jukstapozicionira stari sistem sa novim, odnosno kontrastira tradicionalno sa modernim. Likovi koje oslikava u svojim romanima su “likovi koje je stvorila kako bi čitaoci prenijela određene poruke na temu obrazovanja i žena”.⁷⁹

Halide Edib je svakako svjesna društvenih normi i pravila kojima se povinuju kako žene tako i muškarci. To pak ne znači da su i likovi u njenim romanima spremni poštovati ta pravila. Ona portretira žene koje se obrazuju, rade, bore se za sebe, znaju šta žele i drže do svojih uvjerenja. Žena koja radi i koja se educira za nju predstavlja ideju itekako vrijednu promicanja, te Yunus Bilge njene snažne ženske likove s pravom smatra “idealiziranim”.⁸⁰ Neupitno je da autorica na ovaj način promovira vlastiti pogled na svijet i pokušava prikazati ženu koja bi nalikovala njoj samoj, ženu kakvu bi željela vidjeti u turskom društvu.

Govoreći o njenim ženskim likovima ne možemo a da se ne osvrnemo na to koliko je i sama Halide Edib bila aktivna u društvenom životu tog perioda. Ako uzmemo u obzir da je pored bavljenja književnošću bila i predavačica na univerzitetu, osnivačica škola, ali i vrlo predana političarka, novinarka i aktivistica nimalo ne čudi njen izbor i sklonost ka portretiranju prodornih žena. Za ženu koja je toliko duboko upletena u socijalna dešavanja i politiku tog turbulentnog perioda u osmanskoj i turskoj historiji naprosto se čini vrlo prirodnim promovisati ženu ne samo kao ono što već jeste, nego i kao sve ono što može postati i to samo ako bude duhovno osnažena i obrazovana. Te snažne žene njenih romana ne bi dolazile toliko do izražaja da paralelno sa njima Halide Edib nije prikazala i inferiorne žene potčinjene društvenim normama. Vrlo često upravo tom dualnošću nastoji objasniti i prikazati određene društvene devijacije. Ovdje vrijedi spomenuti zapažanja Yunusa Bilgea koji navodi da autorica u svojim djelima prikazuje različite tipove žena, koji se generalno mogu podijeliti u pozitivne tipove i negativne tipove. Među pozitivnim tipovima nalazimo “ženu intelektualku” i “idealnu ženu”, dok govoreći o negativnim tipovima zapravo govorimo o “ženi bez identiteta”,

⁷⁹Güneş, Zeliha, “Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı Konusunda Halide Edip’le Yapılan Bir Söyleşi”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/2, Ankara, 2012, str. 158.

⁸⁰Bilge, Yunus, “Halide Edip’in Yedigün Dergisindeki Yazılarında Kadına Bakışı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/4, Ankara, 2012, str. 44.

“ženi neznalici”, “ženi imitatorici” i “ženi ženki”.⁸¹ Idealnom ženom autorica smatra obrazovanu, učenu ženu, koja istražuje, ispituje, pitanje naroda cijeni više od pitanja pojedinca, a uz to saosjeća sa problemima drugih žena.⁸² Nasuprot takvoj ženi u njenim romanima često nailazimo na ženu koja je malo ili nikako obrazovana i čija je glavna svrha života udati se, postati majka i živjeti u sjeni svoga muža. U romanu *Handan* ovaj kontrast posebno dolazi do izražaja kroz likove Handan i Neriman. Rabia, glavna junakinja romana *Sinekli Bakkal*, nema direktno kontrastiranog ženskog lika koji bi bio njena “slaba” suprotnost, nego je ona više prikazana kao suprotnost ženama društva tog perioda općenito.

Halide Edib je u svojim romanima davala prostora i ženama koje, kako kaže Ayşegül Ergişi, “*imaju sebi svojstven način shvatanja morala*”.⁸³ Kao primjer možemo izdvojiti junakinju romana *Seviyye Talip* (1910), koja uprkos tome što je već udata, odlazi da živi sa drugim čovjekom kojeg voli. Halide je zbog ovog romana primila brojne kritike jer su mnogi tvrdili da takav roman kvari djevojke i potiče ih na nemoral, što je opet vodilo pokretanju inicijative da se knjiga zabrani.⁸⁴

Postavlja se pitanje kakvi su onda muški likovi u njenim romanima. Dalo bi se zaključiti da je muškarce Halide Edib prikazala sa svim njihovim slabostima, nikako ne krijući njihove mane. Česti su njihovi zajedljivi ili jednostavno falocentrični komentari na račun žena, bilo da se odnose na određene žene u njihovom životu ili na “slabiji spol” općenito. Takav muški stav susreće se i u romanu *Sinekli Bakkal* kada lik po imenu Hilmi kaže da su žene “*alat namijenjen samo užitku i rađanju djece*”.⁸⁵ U istom romanu nailazimo i na slično viđenje ženskog spola kada autorica govori o liku Bilalu: “*Po njegovom mišljenju postoje dva tipa žene: prostitutke za Beyoğlua i porodične djevojke... Ove prve se dobijaju novcem, a ove druge vjenčanjem.*”⁸⁶

⁸¹Bilge, Yunus, “Halide Edip’in Yedigün Dergisindeki Yazılarında Kadına Bakışı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/4, Ankara, 2012, str. 44

⁸²Idem, str. 47

⁸³Ergişi, Ayşegül, “Psikanalitik Bir Çözümleme: Halide Edib Adıvar’ın Handan Romanı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 6/2, Lorient, 2013, str. 1740

⁸⁴Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 71

⁸⁵Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul, 2007, str. 63

⁸⁶Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul, 2007, str. 164

Prikazavši muškarce ovakvih nazora, autorica oslikava široku rasprostranjenost patrijarhalnog razmišljanja zbog čije dominacije u društvu ženama nikako nije jednostavno srušiti norme i pobiti uvriježena mišljenja čak i kada su itekako svjesne da trebaju imati ista prava kao i pripadnici muškog spola. S druge strane, predložene su nam i situacije u kojima muškarci svjesno ili nesvjesno zapadnu pod ženski utjecaj, pa tako Peregrini u romanu *Sinekli Bakkal* zbog Rabije prelazi na islam, a u romanu *Handan* oženjeni Refik Cemal se zaljubljuje u rodicu svoje žene, Handan.

U narednim poglavljima ćemo se detaljnije osvrnuti na spomenute romane, najprije na *Handan*, a potom i na *Sinekli Bakkal*. Nakon kratkog upoznavanja sa tematikom i radnjom romana, pristupit ćemo podrobnijoj analizi ženskih i muških likova, te ispitati koje to elemente feminističke misli nose ovi romani i koliko su odraz života i iskustva same Halide Edib Adıvar.

4. *HANDAN* KAO AUTOBIOGRAFSKI ROMAN

Roman *Handan* prvi put je objavljen u nastavcima u novinama *Tanin*, u periodu između 6. januara i 27. marta 1912. godine, u brojevima 1213-1282.⁸⁷ Radi se o epistolarnom romanu fokusiranom na manju grupu likova, među kojima je centralna ličnost Handan, po kojoj je roman i nazvan. Ovo je autoricin prvi veliki književni uspjeh te ujedno i najznačajniji roman iz prvog perioda njenog stvaralačkog života.

Radnja romana počinje sa brakom Neriman i Refika Cemala. Neriman je rano ostala bez roditelja i odrasla je uz tetka Cemala i njegovu porodicu. Jedna od njegovih kćerki je i Handan, koju Neriman voli, kako kaže, više i od sebe same. Handan je udata za Hüsnü-pašu, koji je vara s brojnim ljubavnicama i ne zanima se pretjerano za svoju suprugu. Handan je prethodno bila zaljubljena u Nazıma, ali odbila je njegovu bračnu ponudu zato što je bio socijalista i htio je zasnovati porodicu sa ženom koja s njim dijeli iste nazore. On se zbog toga ubio, što je Handan duboko potreslo. Refiku Cemalu je Handan u početku vrlo odbojna, jer je bila potpuna suprotnost od onoga što je on nalazio u Neriman: obrazovana je, načitana, zanima se za politiku, filozofiju i ekonomiju. Handan oboli od meningitisa, počinje da gubi pamćenje i pada na postelju. Dok se Neriman i Refik Cemal brinu o njoj Hüsnü-paša je u inostranstvu sa svojim ljubavnicama. Na kraju samo Refik Cemal ostaje da se brine o Handan, jer je Neriman trudna. Što više vremena provodi sa njom više se zaljubljuje u nju, a i Handan u njega. Međutim bolest uznapreduje kao i snažan osjećaj grižnje savjesti koji tišti Handan te ona na kraju umire.

Pisac Yakup Kadri Karaosmanoğlu bio je jedan od bliskih prijatelja Halide Edib Adıvar te se stoga može zaključiti da ju je dobro poznao. Čak i on tvrdi da ovaj roman nosi autobiografske elemente, odnosno da je Handan zapravo Halide.⁸⁸ Vrlo je znakovita i sličnost između imena autorice i glavne junakinje. Prvu konkretnu paralelu možemo povući po pitanju roditelja. Handan je dijete prve supruge Cemal i izgubila je majku još kao osmomjesečna beba, a Halide Edib je, kako znamo, također kćerka prve supruge Mehmeta Ediba i izgubila je majku kada je imala nepune tri godine.

⁸⁷Ergişi, Ayşegül, "Psikanalitik Bir Çözümleme: Halide Edib Adıvar'ın Handan Romanı", *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 6/2, Lorient, 2013, str. 1741

⁸⁸Idem

Nadalje, i Halide Edib i njena junakinja bile su puno ispred svog vremena, obrazovane, prodorne, posjedovale vlastiti stav i mišljenje o mnogim temama koje su se smatrale „muškima“ i samim tim su ih se mnogi muškarci plašili, a žene im se čudile. Žena koja se ne uklapa u društvene norme određenog perioda odskače uvijek puno više od muškarca koji čini to isto.

Ako još jednom pogledamo podjelu ženskih likova Halide Edib koju smo vidjeli kod Yunusa Bilgea, sjetit ćemo se da je on kao „pozitivne“ arhetipove likova naveo “ženu intelektualku” i “idealnu ženu”.⁸⁹ Zanimljivo je da Handan objedinjuje oba arhetipa. Pohađala je privatne časove sa Neriman i dvije polusestre, gdje su učile arapski i engleski, muziku, klavir, tenis, učenje Kur'ana. Handan je pak bila jedno od one djece koja se zaista interesuju za učenje i obrazovanje, te je i kasnije nastavila da čita, sluša i razmišlja o mnogim tada uvriježeno „muškim“ temama. U tadašnjem društvu nije bilo uobičajeno da žena iskazuje svoje mišljenje, a posebno ne da ravnopravno ulazi u političke ili ekonomske rasprave sa muškarcima. Müzeyyen Sağlam smatra da autorica nastoji prikazati Handan kao „bespolno“ biće, odvajajući je on njene ženskosti samim tim što joj daje priliku da raspravlja i razmjenjuje ideje sa muškim likovima u romanu.⁹⁰

Kada je u pitanju “idealna žena”, tu se može govoriti o dva tipa žene, odnosno onoj koja je idealna prema Halidinim nadzorima i onoj koju država smatra idealnom. Prema tome u romanu imamo dvije idealne žene: Handan je očit izbor autorice, dok je Neriman izbor društva i države. Halide unosi sebe u Handanin lik kako bi pokazala čitalaštvu da i takve žene postoje i kako bi podstakla ljude na razmišljanje da društvo treba i one žene koje se ne uklapaju u patrijarhalne društvene norme. Ipak, kako tvrdi i Müzeyyen Sağlam, “žena kakvu želi društvo nije Handan nego Neriman”.⁹¹ Njeni život i svakodnevnica usmjereni su na njenog supruga kojeg voli svim srcem i kojem nastoji ne proturiječiti, osim kada brani svoju voljenu Handan. Ispunjenje društvenih normi ogleđa se i u tome što je Neriman zatrudnjela nedugo poslije vjenčanja, dok Handan koja je duže od nje u braku, još nema djece.

⁸⁹Bilge, Yunus, “Halide Edip’in Yedigün Dergisindeki Yazılarında Kadına Bakışı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/4, Ankara, 2012, str. 44

⁹⁰ Sağlam, Müzeyyen, “Meşrutiyet Dönemi Türk Kadının Modernleşme Serüveni: Handan”, *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, 2016, str. 3

⁹¹Idem, str. 4

Kada govorimo o Neriman, koja je Handanina dijametralna suprotnost, upoznajemo je prvenstveno kao suprugu Refika Cemala, a onda, eventualno, kao Handaninu rodicu i prijateljicu. Handan, s druge strane, ne možemo okarakterisati samo kao suprugu Hüsnü-paše – to uopće nije njena glavna odrednica. Štaviše, nju ne određuje nijedan od muškaraca u njenom životu, dakle ni Cemal ni Nazım ni Hüsnü-paša ni Refik Cemal. Svaki od njih je imao utjecaja na oblikovanje njene ličnosti i njenog života, ali ona je na kraju ipak ličnost za sebe, tačnije žena za sebe. Nije slučajnost da se sam roman jednostavno zove *Handan*, odmah nagovještavajući u kojoj mjeri je glavna junakinja u fokusu čitave priče.

Handan se u tome ne razlikuje od same autorice jer danas Halide Edib Adıvar niko ne pamti ni po Salihu Zekiju ni po Adnanu Adıvaru. U historiji književnosti i turskom društvu ostala je upamćena upravo kao neovisna žena koja se nametnula svojim intelektom. Bila je dovoljno prodorna da za sobom ostavi legendu o ženi koja je jednom uspjela u muškom svijetu, u vremenima kada je to bilo teže danas.

Handan je dosta vremena provela u inostranstvu, Evropa i Zapad joj nisu bili strani. I tu je Halide Edib unijela dio vlastitog iskustva s obzirom da je veliki dio svog života provela u inostranstvu, iako ne vlastitim izborom. Ni taj aspekt Handaninog života ljudima nije odgovarao, a to najbolje vidimo iz reakcije Hadži Murat-efendije na njenu smrt: *“Zar to nije najstarija od pozapadnjačenih kćeri Cemala Beya? Tako završe oni bez imana. Zar misliš da će joj Allah dati na ahiretu mjesto da spava? Čitav život je provela u nevjerničkim zemljama.”*⁹²

Konzervativno osmansko društvo drugačije je gledalo na Evropu, nazivalo je “nevjerničkom” i samim tim osuđivalo one koji odaberu živjeti tamo umjesto u svojoj domovini. Nema sumnje da je i sama Halide nailazila na takve osuđujuće komentare. Međutim, treba imati u vidu da je njeno dugo izbivanje iz domovine uzrokovano uzrokovano time da joj je, često, život bio u opasnosti zbog njenih stavova, govora i/ili objavljenih tekstova. Naim Atabağsoy tvrdi da je ovim romanom Halide Edib na jedan “*radikalan*” način obradila temu europeizacije i vesternizacije i da upravo to čini ovo djelo značajnim.⁹³

⁹²Adıvar, Halide Edib, *Handan*, Can Yayınları, Istanbul, 2019, str. 214

⁹³Atabağsoy, Naim, “Handan Romanında Batılılaşmış Kadın Karşısında Batılılaş(ama)mış Erkekler”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, broj 14, Kırklareli, 2019, str. 69

Kako Müzeyyen Sağlam prenosi od Fatme Erkman-Akerson, Handan djeluje kao ženski lik koji ne može u potpunosti ni ući u svijet muškaraca ni u potpunosti živjeti svoju ženskost, zbog čega ostaje negdje između.⁹⁴ Refik Cemal u početku smatra da ona onda nije dovoljno žensko: “*Handan je jako dobra, fina, pametna žena; ali ne mogu je baš ni nazvati ženom. Dok govori, dok razmišlja, čovjek ne može ni pomisliti da je ona žena.*”⁹⁵

Bitno je, međutim, naglasiti da je njena intelektualnost, prosvijećenost i samostalnost ne čine hladnom i nesposobnom za vezivanje. Upravo suprotno, ona voli Neriman i privrženja joj je. Voljela je Nazima, ali iako je odustala od te ljubavi zbog viših ciljeva opet su u njoj ostali bol i osjećaj krivnje, posebno nakon njegovog samoubistva. Voljela je Refika Cemala, koliko god to bilo u suprotnosti sa njenim uvjerenjima i vrijednostima, ali je onda, shvativši težinu situacije, imala užasnu grižu savijesti. Iako je u suštini emotivna osoba, ona “*zna vlastitim umom kontrolisati svoja osjećanja*”.⁹⁶

Njen brak sa Hüsnü-pašom bio je daleko od idealnog. On ju je varao i imao mnogo ljubavnica, o čemu joj je otvoreno i pisao: „*Sada dok pišem ove redove i dok me vani čeka moja ljubavnica koju još posebno volim, opet se sjetih i uželjih se tvog mirisa, tvog dodira, tvog glasa.*”⁹⁷ Pričao joj je o svojim ljubavicama kao što bi pričao nekom prijatelju, pritom zalazeći u bespotrebne detalje:

*A sad što se tiče tvojih pretpostavki o mojoj novoj ljubavnici: kažeš sigurno je neka djevojka, neka žena koju sam našao na ulici, hoće ovo, hoće ono, imaš hrpu takvih teorija; ali evo, da ti kažem, da pomognem tvojoj radoznalosti, moja nova ljubavnica je Mod, koja ti je sedmicu dana bila femme de chambre. (...) Ali ova mi se djevojka sviđa, ima nešto što mi se dopada u njenim sitnim plavim očima, špicastom nosu, suhonjavom licu, suhonjavom tijelu.*⁹⁸

⁹⁴ Sağlam, Müzeyyen, “Meşrutiyet Dönemi Türk Kadının Modernleşme Serüveni: Handan”, *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, 2016, str. 4

⁹⁵ Adıvar, Halide Edib, *Handan*, Can Yayınları, İstanbul, 2019, str. 35

⁹⁶ Dönmez, Erdem, “Halide Edip Adıvar’ın İlk Dönem Romanlarında Muhafazakar Kadınlar”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, broj 7/4, 2019, str. 139

⁹⁷ Adıvar, Halide Edib, *Handan*, Can Yayınları, İstanbul, 2019, str. 138

⁹⁸ Idem, str. 139

Handan sve to zna, ne žali se i živi s tim. Vrlo je moguće da takav brak smatra ličnom kaznom za bol koju je nanijela Nazimu, pa joj trpljenje muževih nevjera i licemjerja dođe kao iskupljenje. Znajući da mu je odana, Hüsnü-paša joj opet otvoreno daje do znanja da je svjestan da ona neće otići nekom drugom:

*Ali ti si moja i ostat ćeš moja. Nećeš biti ničija druga. Svakako dok ovo pišem, u sebi sam apsolutno siguran i znam da bi ti, i da ja umrem, ostala žena koju nije dotakla neka druga ruka, neka druga ljubav.*⁹⁹

*Ti si takva žena da ko god da ti je muž, ti ostaješ njegova istom odanošću i čistotom. Ja znam da ću to što je moje dobiti kada za tim posegnem. A to što je moje neka čeka momenat kada ću za njim posegnuti!*¹⁰⁰

Koliko god preuveličano djelovalo, ne treba sumnjati u učestalost ovakvih slučajeva u turskom visokom društvu toga vremena. Štaviše, i ovo je element romana koji se može povezati sa životom Halide Edib. Tokom braka sa Salihom Zekijem živjela je u sjeni i pod pritiskom svog muža, koji je tu i tamo imao ljubavnice za koje je ona znala, ali o čemu je šutjela.¹⁰¹ Halide u svojim memoarima “*sugeriše da je odnos među njima bio vrlo asimetričan obzirom da je Salih Zeki bio i njen učitelj i vodič.*”¹⁰² Pored toga, bio je dosta stariji od Halide Edib, baš kao što je postojala velika razlika u godinama između Hüsnü-paše i Handan. Sama činjenica da je roman izašao 1912. godine, dvije godine nakon razvoda od Saliha Zekija, navodi na zaključak da je Halide Edib inspirisana vlastitim iskustvom iskazala svoja potisnuta osjećanja i razočarenja, te da kroz lik Hüsnü-paše i prikaz njegovog braka sa Handan oslikala sve ono što u njenom vlastitom braku nije funkcionisalo.

Hüsnü-paša, međutim, nije jedini muški lik u romanu koji nipodaštava žene i smatra ih potčinjenim muškarcu. Tako Refik Cemal, bijesan na Handan zbog onoga što je učinila Nazimu, u jednom pismu prijatelju Serveru piše sljedeće:

⁹⁹Idem, str. 139

¹⁰⁰Idem, str. 124

¹⁰¹Yılmaz, Ayfer, “Halide Edip’te Kadın Hakları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, broj 20, Ankara, 2013, str. 121

¹⁰²Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, str. 232

*Žene su svaka jedan beskrajni sistem živaca, jedno ništa, jedan ukras! Razaračice koje su uništile svaku čistu i nevinu stvar dok su godinama promovisale feminizam tvrdeći da su srodne duše i istomišljenice sa muškarcima!*¹⁰³

Može djelovati čudno što je ova izjava došla od Refika Cemala, koji svoju ženu tako voli i cijeni i možda bi se prije očekivalo da je izrekao Hüsnü-paša. Međutim, autorica nam na ovaj način nastoji pokazati kako jedan muškarac može biti protivnik feminizma bez obzira na to da li i sam ima sretan ili nefunkcionalan brak, te nam ovim pojašnjava kako Refik Cemal zapravo vidi žene, pa samim tim i svoju suprugu Neriman. Refik Cemal u svojim pismima više puta jasno naglašava razlike između dvije žene – Neriman i Handan. Čitajući njegove usporedbe, također, možemo da vidimo i koliko preferira tip žene kakva je Neriman. Prema njegovim opisima i zapažanjima, Neriman je nježna, prijatna i poslušna, a intelektualne i političke teme je ne zanimaju. Neriman je za njega lijep ukras, dodatak koji imponuje njegovoj muškosti, a to što je tako pasivna i povodljiva mu savršeno odgovara: “*Ne želi znati ni za šta izvan svog zelenog i tihog gnijezda. (...) Ne znam zašto bih želio da je suprotno? Koja žena bi to znala?*”¹⁰⁴ Kasnije ipak kasnije priznaje da mu zna i dosaditi:

*Kako su žene čudna bića, u njihovim dušama postoje odvojena mjesta za tako puno različitih stvari. To je za nas jadne muškarce katastrofa. Ali ne treba biti nezahvalan, Neriman uopće nije takva. Znam da u njenoj duši nema mjesta ni za šta drugo osim za mene, Nazima i njenu voljenu rodicu Handan. Ali to mjesto je... ne znam kako da kažem, jedna moja Neriman. Sjedeći na tom mjestu čovjeku ponekad bude dosadno.*¹⁰⁵

Handan je, pak, prava suprotnost od Neriman. Ona o svemu ima vlastiti stav iza kojeg čvrsto stoji. Refika Cemala takav tip žene očito plaši, jer se uz nekog poput Neriman osjeća potrebnijim, čak i superiornijim. Žena poput Handan je u njegovim očima neprijatelj muškarcu i čitavom patrijarhalnom sistemu. Refik Cemal to potvrđuje

¹⁰³Adıvar, Halide Edib, *Handan*, Can Yayınları, Istanbul, 2019, str. 85

¹⁰⁴Idem, str. 24-25

¹⁰⁵Idem, str. 145

jednim od svojih komentara o njoj: *“Bit će da ova žena ima dosta jaku ličnost, mislim čak i previše jaku za jednu ženu.”*¹⁰⁶

Kasnije, kada se brinući o bolesnoj Handan zaljubi u nju, svi ti njegovi stavovi bivaju potisnuti u drugi plan. Koliko god volio svoju ženu, pisma u kojima Serveru piše o Neriman nisu ništa u usporedbi sa pismima u kojima piše o ljubavi prema Handan: *“Shvatio sam da je beznadno i bespomoćno volim.”*¹⁰⁷

Teško je ne zapitati se da li je njegovom zaljubljuvanju pomogla činjenica da je Handan pred njim po prvi put slaba i bespomoćna. Po prvi put joj njen intelekt, samostalnost i odlučnost ništa ne znače, jer je bolesna, gubi pamćenje i treba joj neko ko će brinuti o njoj, a vidjeli smo da se Refik Cemal voli osjećati potrebnim:

*Priznajem, malo je surovo, ali pomalo se bojim da će se Handan vratiti njena pamet. Sada u njenim očima ima nešto što se tako oslanja na mene, mene čeka, drhti kao da ga ne bi ni bilo da mene nema, a ona još uvijek ne govori.*¹⁰⁸

Interesantno je koliko je jasno naglašena dualnost između Neriman i Handan. Ako bismo se vratili na arhetipove o kojima govori Yunus Bilge, Neriman bi zasigurno bila „žena ženka“, možda čak i „žena bez identiteta“. Stavljajući Handan u fokus dešavanja i naglašavajući njene vrline i njenu različitost od drugih žena, Halide Edib čitaocu daje do znanja koji tip žene smatra boljim. A uzevši u obzir da je toliko vlastite ličnosti prenijela na lik Handan, ne možemo se ne zapitati da li Halide samim tim sebe smatra boljom od drugih žena, što pak nije u skladu sa feminističkom idejom. Sličnu tezu postavlja i Elif Şafak u svom eseju *“Kadınları Sevmeyen Kadınlar”* (“Žene koje ne vole žene”), navodeći pritom i zanimljiv podatak da Halide Edib Adivar u svojim memoarima *Mor Salkımlı Ev (Kuća obrasla visterijom)* ne spominje druge značajne autorice tog perioda, kao što su Fatma Aliye Hanım i Emine Semiye Hanım. Elif Şafak je u tom smislu poredi sa George Eliot, engleskom književnicom 19. stoljeća koja je objavljivala pod muškim imenom, a 1856. godine je napisala esej pod naslovom *“Silly Novels by Lady Novelists”* (“Blesavi romani žena romansijerki”), gdje se već u naslovu

¹⁰⁶Idem, str. 24

¹⁰⁷Idem, str. 146

¹⁰⁸Idem, str. 167

izdvojila od drugih romansijerki tog perioda.¹⁰⁹ Isto zapažanje iznosi i Beyhan Uygun Aytemiz, ističući kako Halide Edib u svojim memoarima od značajnih žena spominje samo pjesnikinju Nakiye Hanım.¹¹⁰

Šta je motivisalo Halide Edib da napiše roman *Handan*? Uzevši u obzir sve do sada navedeno, možemo zaključiti da je Halide Edib Adivar veliki dio svoje ličnosti ugradila u lik Handan i da je dosta svojih iskustava oslikala u ostalim elementima ovog romana. Roman je nastao u burnom i bolnom periodu njenog života, pa je prirodno da je svoja osjećanja kanalisala na njoj naprirodniji način – pišući. Međutim, ako roman gledamo iz feminističke perspektive, tačnije, ako bolje pogledamo dihotomiju između dva glavna ženska lika, bitno je istaći da nije nužno uzdizati Handan naspram Neriman, kao ni činiti suprotno. Istina, možda se određene karakteristike likova ponajbolje mogu naglasiti u kontrastu sa drugima, često dijametralno suprotnim. Može se reći da je autorica u tome itekako uspjela, ali ipak treba imati na umu da suština feminizma nije izdizanje pojedinih žena u odnosu na druge, nego zajedništvo svih žena u borbi protiv diskriminacije i opresije koja dolazi od muškaraca. Kako navodi Rosalind Coward, a prenosi Beyhan Uygun Aytemiz, mnogi romani koji obrađuju temu žene i ženskog iskustva također nose i antifeminističke karakteristike.¹¹¹ *Handan* zasigurno djeluje kao klasičan primjer feminističkog romana, međutim autorica je u nekim aspektima nastojala više naglasiti vlastito iskustvo nego feminističku ideju, nekad upravo na uštrb feminističke ideje. Dakle, moguće je da je pisanje ovog romana za nju bilo prvenstveno jedno katarzično iskustvo i da je sa tim ciljem roman i napisan, a da su svi feministički elementi našli svoje mjesto u tekstu ne baš potpuno spontano, ali definitivno prirodno, s obzirom da je žena kao tema bila jedan od fokusa Halide Edib Adivar kroz čitavu njenu spisateljsku karijeru. Kada bolje pogledamo, vidimo da je roman, iako fokusiran na Handan i napisan iz više perspektiva, u suštini ponajviše oslonjen na perspektivu Refika Cemala i da zapravo Handan najviše upoznajemo iz njegove perspektive. Erdem Dönmez ide dotle da tvrdi da je Refik Cemal u ovom romanu centralna ličnost, što podupire stavom Hülye Adak da isto osigurava veće povjerenje čitaoca u tekst, s

¹⁰⁹Şafak, Elif, “Kadınları Sevmeyen Kadınlar”, *Fıraparrest*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, str. 108

¹¹⁰Aytemiz, Beyhan Uygun, *Halide Edib-Adivar ve Feminist Yazın*, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001, str. 4

¹¹¹Aytemiz, Beyhan Uygun, *Halide Edib-Adivar ve Feminist Yazın*, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001, str. 11

obzirom da se čitalac po navici brže zbliži sa muškim naratorom.¹¹² Vrijedi se osvrnuti i na zapažanje Beyhan Uygun Aytemiz koja je mišljenja da tragičan kraj koji je Halide Edib napisala nije dostojan njene glavne junakinje, posebno nakon što ju je oslikala kao izvanrednu, nesvakidašnju ženu vrijednu pažnje.¹¹³ Ayşegül Ergişi tvrdi da “*pristanak autorice na smrt takve ličnosti koju je toliko idealizovala navodi na pomisao da nije bila u stanju da odobri ljubavnu vezu koja nije u skladu sa uvjetima tog perioda.*”¹¹⁴ Ipak, moguće je da je Halide Edib zapravo htjela pokazati kako je i snažna žena poput Handan zapravo samo ljudsko biće, te da ma koliko idealizirana bila, i dalje ima svoje slabosti i da je, na kraju krajeva, kao i svi ostali – smrtna.

¹¹² Dönmez, Erdem, “Halide Edip Adıvar’ın İlk Dönem Romanlarında Muhafazakar Kadınlar”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, broj 7/4, 2019, str. 132

¹¹³ Aytemiz, Beyhan Uygun, “Handan: Ataerkil Söylemin Kıyısında Biçimlenen Roman”, *Roman Kahramanları*, broj 3, Istanbul, 2010, str. 23

¹¹⁴ Ergişi, Ayşegül, “Psikanalitik Bir Çözümleme: Halide Edib Adıvar’ın Handan Romanı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 6/2, Lorient, 2013, str. 1746

5. SINEKLI BAKKAL KAO SLIKA OSMANSKOG DRUŠTVA

Roman *Sinekli Bakkal* prvobitno je objavljen na engleskom jeziku 1935. godine pod naslovom *The Clown and His Daughter (Klaun i njegov kći)*, a izdala ga je kuća Allen and Unwin iz Londona. Prvobitni naslov romana bio je, međutim, *The Shadow Play (Igra sjena)*. Iste godine dobija i tursko izdanje, i to u novinama *Haber*, a potom je roman naredne godine štampan u izdanju Ahmet Halit Kitabevi. U prevodu na turski jezik dobija naslov *Sinekli Bakkal*, čime se ukazuje na širinu tematskog opsega, dakle stavlja se fokus na čitav jedan mikrokosmos unutar Osmanskog carstva, a ne samo na jednu ličnost ili jednu porodicu. Nakon osvajanja nagrade CHP 1942. godine vremenom je doživio mnoga izdanja i to kod izdavačkih kuća: Güven Basımevi, Atlas Kitabevi, Özgür Yayınları i Can Yayınları, a preveden je i na mnoge jezike.¹¹⁵ Na našim prostorima preveo ga je Hamid Hadžibegić 1959. godine, izmijenivši naslov i nazvavši ga *Rabija*, po glavnoj junakinji.¹¹⁶

Dok naslov izdanja na engleskom jeziku aludira na likove u romanu, tačnije na glavnu junakinju Rabiju i njenog oca Tevfika, roman na turskom jeziku zapravo nosi naziv jedne fikcionalne zabačene istanbulske uličice u kvartu Aksaray. I naslov *The Shadow Play* također asocira na Tevfika, obzirom da je on glumac u teatru sjena. Prisjetimo se da su Halide Edib kao inspiracija za pisanje ovakvog romana poslužile rubne ulice Istanbula koje je imala priliku upoznati dok je radila kao profesorica u ženskim učiteljskim školama a potom i kao inspektorica u vakufskim školama. Roman je nastao u zrelijem periodu autoričinog života, dvadeset tri godine nakon romana *Handan*. Primjetit ćemo da i *Sinekli Bakkal* i *Handan* u naslovu nose vlasitito ime; u prvom slučaju mjesta, odnosno u drugom slučaju glavnog lika. Kako *Handan* već svojim naslovom sugerise fokusiranje romana na njegovu glavnu ličnost, tako i *Sinekli Bakkal* ukazuje na činjenicu da se radi o puno opširnijoj temi sa više različitih problema i fokusnih tačaka, gdje sveukupni akcenat više nije samo na pojedincima, nego i na socijalnoj, vjerskoj i političkoj problematici. U ovom romanu autorica

¹¹⁵Şahin, Veysel, "Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekan: 'Sinekli Bakkal' Romanında Yapı ve İzlek", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, broj 6/3, Turska, 2011, str. 1550

¹¹⁶Bakšić, Sabina, "Prevođenje i ideologija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Gazi Husrev-begova biblioteka, knjiga XXXIII, Sarajevo, 2012, str. 295

nastoji realno prikazati život naroda Istanbula, njegove pozitivne i negativne strane, kao i odnose između orijentalnog i zapadnjačkog duha.

Glavna ličnost, čije rođenje, odrastanje i dio zrelosti pratimo u ovom djelu je Rabia. Pričajući nam o Rabijinom životu, autorica nas istovremeno upoznaje i sa njenom porodicom i drugim pojedincima koje su više ili manje utjecali na oblikovanje njene ličnosti i tok njenog života, time oslikavajući Istanbul u malom, i prikazujući tako društvenu dinamiku u Istanbulu tog perioda.

Na samom početku autorica nam daje kraći opis događaja koji su doveli do Rabijinog rođenja; upoznajemo se sa njenim djedom İmam Hacı İlhami Efendijom i roditeljima Emine i Tevfikom. Emine živi sa ocem, strogim Imamom, ali onda bježi sa glumcem Tevfikom i udaje se za njega bez očevog pristanka. Međutim, nedugo poslije, ona ostavlja muža nakon što ga zatekne kako je oponaša pred publikom. Vraća se ocu i saznaje da je trudna, a Tevfik biva progнан u Gelibolu. Tada se rađa Rabia. S obzirom da odrasta bez oca, očinsku ulogu u njenom životu preuzima njen djed. Zahvaljujući njemu ona već u djetinjstvu postaje hafiza i počinje odlaziti u džamiju Valide, gdje zapada za oko gospođi Sabihi, supruzi Selim-paše, koja je poziva na učenje mukabele u Selim-pašin konak. Tu spletom okolnosti upoznaje Vehbi Dede i Peregrinija, koji joj postaju privatni učitelji. Kada se Tevfik vrati u Istanbul, Rabia se upoznaje sa ocem i odlučuje živjeti s njim i raditi u njegovoj trgovini. Njen odnos sa djedom i majkom se sve više pogoršava, a nakon nekog vremena oboje umiru. Ona se zaljubljuje u Peregrinija i on u nju, ali pristaje na brak tek nakon što on pređe na islam i uzme ime Osman. U međuvremenu Tevfik opet biva progнан, ovaj put u Damask. I pored teške trudnoće i komplikovanog poroda, Rabia i Osman dobijaju sina Recepta. Godine 1908. proglašava se Druga ustavnost, odnosno Meşrutiyet i svi progнанici se vraćaju kući, među njima i Tevfik. Po povratku saznaje da je dobio unuka i vrlo je sretan zbog toga.

U poređenju sa romanom *Handan*, radnja romana *Sinekli Bakkal*, na prvi pogled, nema toliko mnogo sličnosti sa životom Halide Edib Adıvar. Autorica se ovdje više inspirirala događajima iz svoje okoline i svakodnevnice, nego onima iz vlastitog života, jer, kako je već rečeno, ovaj put ima za cilj oslikati društvenu zajednicu u kontekstu jednog vremena.

Veysel Şahin navodi jedno vrlo zanimljivo zapažanje: „*Rabia u romanu 1908. godine ima 22 godine. Obzirom da Rabia u julu 1908. godine ima 22 godine, rodila se 1886. godine. Kako radnja romana počinje godinu prije toga, priča počinje 1885.*

godine.¹¹⁷ Imajući na umu da je Halide Edib rođena 1884. godine, Şahin iz toga izvodi zaključak da je autorica možda htjela u roman inkorporirati i elemente vlastite životne priče.¹¹⁸

Ono što Halide Edib ima zajedničko sa Rabijom, pa čak i sa njenom majkom Emine jesu odlučnost i jak karakter. Emine je sama odlučivala o svom braku i kada je pobjegla sa Tevfikom i kada se kasnije zbog povrijeđenog ponosa odlučila vrati se ocu i ostaviti ga. Rabia, s druge strane, sama odlučuje da napusti majku i djeda i ode živjeti sa ocem, odbija udvarače koji joj se ne sviđaju i na kraju postavlja Peregriniju uvjet za brak, pa on tako zbog nje čak promijeni vjeru, odnosno prelazi na islam. Vidimo, dakle, da Halide Edib u svakom slučaju preferira jake ženske likove, kakva je i sama, pa i kada priča o siromašnijim slojevima osmanskog društva, i dalje insistira na samosvjesnoj i samostalnoj ženi.

Znamo da je Halide Edib rano izgubila majku, što je preslikala i na Handanin život. Rabia, iako gubi majku tek dosta kasnije, ipak većinu vremena provodi daleko od nje i nemaju dobar odnos. Autorica na ovaj način prikazuje još jedan vid života bez majke i majčinske ljubavi. Nazan Güntürkün ističe da su mnoge junakinje u romanima Halide Edib odrastale bez majke.¹¹⁹

I Halide Edib je poput Rabije kao dijete dobila vjersku naobrazbu i pohađala časove učenja Kur'ana, te je poput nje imala privatnog učitelja koju ju je podučavao arapskom jeziku. U romanu pak i tu dolazi do izražaja Rabijina slobodna volja, jer iako je njen djed naumio da ona zarađuje novac učeći Kur'an, upoznavši Vehbi Dede, ona odluči ostaviti učenje Kur'ana i posvetiti se muzici i pjevanju. Nakon prvog upoznavanja Peregrini je odmah uvidio da je Rabia posebna i samosvjesna što uveliko podsjeća na samu Halide Edib i njenu junakinju Handan. Zanimljivo je i da Rabia kao ni Handan sebe ne smatra ljepoticom, iako okolina ima drugačije mišljenje: *“Kao da ja o tome ne razmišljam! Ali ko bi htio djevojku poput mene, ovako mršavu i nalik na metlu?”*¹²⁰

¹¹⁷Şahin, Veysel, “Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekan: ‘Sinekli Bakkal’ Romanında Yapı ve İzlek”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, broj 6/3, Turska, 2011, str. 1556

¹¹⁸Idem

¹¹⁹Citirano preko: Yeter, Gaye Belkız, “Sinekli Bakkal Romanında Sosyal Meseleler”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, broj II/1, 2009, str. 243

¹²⁰Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul, 2017, str. 149

Peregrini, međutim, očito ima drugačije mišljenje, pa kada joj da kompliment i pita je zna li koliko je lijepa ona se sva zarumeni: *“Bulke na Rabijinim obrazima su sada postale purpurne poput starog vina i prekrile joj čitavo lice. Sve do špicaste brade.”*¹²¹

Prisjetimo se da su u klasičnoj književnosti, kako na Istoku tako i na Zapadu, glavni ženski likovi uglavnom ljepotice, jer su takve junakinje upravo odraz muških želja i preferenci. Vještice i zle maćehe su uvijek opisivane kao ružne, a svi drugi sporedni ženski likovi su uvijek prosječnog izgleda. Ljepota se dakle uvijek smatrala bitnim elementom, a takva uvriježena karakterizacija ženskih likova u književnosti pothranjuje stereotip da je ženin najveći adut njena ljepota i da je žena prosječnog izgleda nepotpuna i nebitna. Moguće je da Halide Edib stoga ne želi da njene junakinje budu klasične ljepotice zato što želi pokazati da ženina snaga i ženini aduti ne leže u ljepoti, nego u inteligenciji i karakteru, ali uz to također daje bolju priliku čitateljicama da se poistovjete sa glavnom junakinjom i dožive je kao nekoga sličnog sebi, nekoga ko se ne ističe nužno ljepotom.

Ipak, autobiografski element koji je možda i najuočljiviji u ovom romanu jeste Rabijin brak sa puno starijim privatnim učiteljem, Peregrinijem. Brak Halide Edib sa učiteljem Salihom Zekijem nije završio slavno, ali je ona ipak odlučila Rabiji i Peregriniju podariti relativno sretan brak ili barem toliko možemo zaključiti iz onog što je navedeno u romanu. Salih Zeki je bio dvadeset godina stariji od Halide Edib, a razlika između Rabije i Peregrinija je barem tolika, ako ne i veća jer kad su se tek upoznali autorica navodi da je njemu *“možda trideset, možda četrdeset godina”*¹²².

Rabia je prije braka sa Peregrinijem odbila nekoliko udvarača iako se suočavala sa pritiskom okoline da se što prije uda. Koliko god ona ne pridavala poseban značaj instituciji braka, više puta nailazimo na komentare drugih likova, koji katkad dobronamjerno, a katkad i kritički ukazuju na njenu “starost” i na “važnost” njenog što ranijeg stupanja u brak:

¹²¹Idem, str. 274

¹²²Idem, str. 78

*Penbe je bila u pravu. Kada Selim-pašina kćerka postane nevjesta Rabia će biti najstarija djevojka u okolini. U aprilu puni osamnaest. A u Sinekli Bakkalu nema neudate djevojke starije od petnaest godina.*¹²³

Prijatelj njenog oca, Rakim, joj je i direktno nametao temu udaje: “*Slušaj me, Rabia. Ti definitivno moraš naći muža. Moraš odgojiti djecu kojoj ćeš ostaviti svoje lice i glas.*”¹²⁴ Drugom prilikom je iz savjetovanja prešao u kritikovanje: “*Već ti je dvadeset jedna, zar ne? Prava pravcata usidjelica.*”¹²⁵

I sama Halide Edib je stupila u prvi brak “tek” sa sedamnaest godina, što znači da je bila nešto starija od prosjeka u kojem su se tada ženska djeca udavala. Brak i izbor bračnog druga su za nju bili bitni jer je po njenom mišljenju bitno izabrati ne samo supruga nego i “sudruga”, a žena ne treba biti ispred ili iza svog muža, nego pored njega.¹²⁶ Rabiji se nije žurilo, a nije željela ni brak bez ljubavi. Ljubav, međutim, nije bila presudna jer je i Peregrinija najprije odbila kada prvobitno nije pristao da pređe na islam, bez obzira na to što ga je voljela. Na kraju je stupila u brak s njim u dvadeset prvoj. Veysel Şahin ističe da je po mišljenju Halide Edib “*pogrešno zasnovati brak samo na ljubavi*”¹²⁷ što nam je pokazano na primjeru neuspješnog braka između Emine i Tefrika. Kod Rabije i Peregrinija je postojalo i nešto više od ljubavi, ali su im kulturološke razlike ipak bile prepreka. Jednom prilikom je u javnosti Peregrini pomilovao Rabijino rame, nakon čega ga je ona grubo odbila, ukorila i podsjetila ga da mu je jednom već rekla da nema maženja u javnosti, što je njemu zasmetalo: “*Evo opet one stare, zatucane djevojke hafize iz Sinekli Bakkala!*”¹²⁸

Ipak, Gaye Belkiz Yeter je mišljenja da sukobi i neslaganja među Rabijom i Peregrinijem nisu samo kulturološki uvjetovane, nego da jednostavno proizilaze iz

¹²³Idem, str. 269

¹²⁴Idem, str. 277

¹²⁵Idem, str. 334

¹²⁶Bilge, Yunus, “Halide Edip’in Yedigün Dergisindeki Yazılarında Kadına Bakışı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/4, Ankara, 2012, str. 55

¹²⁷Şahin, Veysel, “Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekan: ‘Sinekli Bakkal’ Romanında Yapı ve İzlek”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, broj 6/3, Turska, 2011, str. 1575

¹²⁸Adivar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul, 2017, str. 400

njihovih različitih karaktera, jer “*postoje stvari u kojima se u početku ne slažu ni parovi koji su iz iste države i iste vjere*”.¹²⁹

Halide Edib je kroz Rabiju oslikala ideal ponosne žene koja ne spušta glavu pred tuđim kritikama, koja ostaje pri svojim idealima i stavovima uprkos pritisku okoline i koja donosi odluke glavom, a ne srcem. Opet, kao i u romanu *Handan*, imamo jednu snažnu žensku ličnost koja na svoj način odudara od okoline i koja je predstavljena dominantnom u odnosu na druge likove, kako žene tako i muškarce. Njeni životni izbori su samo njeni bez obzira na tuđe komentare, kao što je i ova opaska Selim-paše: “*Jako čudno. Nije htjela onako zgodnog momka kakav je Bilal, nego je htjela ovog suhog starca. Žene ne možeš shvatiti, eto to ti je.*”¹³⁰

Ovo nije jedini put kada je Selim-paša našao za shodno komentarisati žene ili kada je pak imao neku neukusnu opasku na račun ženskog roda. On, na primjer, nije bio zadovoljan svojim sinom Hilmijem i mislio je da on nije dovoljno “muško”, pa ga je jednom prilikom uporedio sa ženom: “*Srce mu je kao u žene... I glava isto. Država, vlada, politika, padišah... Ni u šta se od toga ne razumije.*”¹³¹ Drugom prilikom je na sličan način komentarisao Rabijinog oca, Tefrika:

*Na primjer da je Tefrik obični klaun odavno bi priznao. Da je snažan muškarac ne bi plakao kao žena. Nije ni jedno ni drugo. Trpi Gözpatlatanove udarce, plače, pada u nesvijest, ali opet ne odaje tajnu čovjeka kojeg voli. I žene su takve.*¹³²

Ovakvi komentari samo dalje hrane tradicionalne stereotype o razlikama između žena i muškaraca; žena je slaba, muškarac je jak, žena se ne razumije u politiku, muškarac je u tome posebno vješt. Takvi stereotipi su, međutim, neophodni jer bez njih ne bi ni bilo moguće prikazati realnu sliku društva. Također, još jedan seksistički element je i taj što je Tefrik zbog svoje glumačke profesije bio poznat kao “Kız Tefrik” gdje je ovo “kız” odnosno “djevojka” naravno korišteno sa ciljem ponižavanja

¹²⁹Yeter, Gaye Belkız, “Sinekli Bakkal Romanında Sosyal Meseleler”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, broj II/1, 2009, str. 240

¹³⁰Idem, str. 336

¹³¹Idem, str. 228

¹³²Idem, str. 229

i minimiziranja njegove muškosti.¹³³ Hilmi i Tefvik nisu klasični “muškarci” kakve okolina očekuje, a opet imaju svoje odgovornosti i obaveze i koliko-toliko funkcionišu u društvu. Oni su dokaz da je, kako tvrdi Bell Hooks, “*većini muškaraca teško da budu patrijarsi*”¹³⁴ i da u konačnici seksistički stereotipi ne štete samo ženama nego i muškarcima.

Rabia je imala tešku trudnoću, toliko da je doktor upozorio da bi joj ona mogla dovesti život u opasnost. Ona, međutim, nije odustala i odlučila je uprkos riziku roditi dijete. Dijete je rodila carskim rezom i porod je, srećom, preživjela dobivši sina Recepta. Ovdje je Halide Edib možda bila inspirisana teškim porodom vlastite majke, koji je na kraju isto tako srećom dobro prošao.¹³⁵

Još jedna važna odlika glavne junakinje je njena vezanost za vlastite korijene, mahalalu i kuću. Upravo zbog toga je izbila svađa između nje i Peregrinija/Osmana, jer je on htio da se barem privremeno odsele negdje drugo. Halide Edib je također bila vezana za svoje korijene. Tolike godine je provela u inostranstvu, ali je na kraju željela umrijeti u Turskoj.

U ovom romanu Rabiju pratimo od njenog rođenja i djetinjstva, gdje svjedočimo promjenama koje joj se dešavaju kao posljedica tuđih odluka, uglavnom odluka muškaraca u njenom životu: djed ju je odlučio podučiti hifzu, a Selim-paša joj je našao učitelje, Vehbi Dede i Peregrinija, koji su također muškarci. Međutim, kako odrasta tako do izražaja dolazi njena slobodna volja te ona donosi odluke koje utiču kako na njen tako i na živote ljudi oko nje. To je nužno čini „drugacijom“:

Selim-paša se u sebi smijao. Šta da kaže? Kako da joj kaže da je porasla, proljepšala se, postala opasnost za momke iz mahale? Doduše ovoj djevojci se i to moglo reći. U njenom dubokom glasu i uzdignutoj glavi bilo je odmjerivosti i snage jednog muškarca. Koliko je samo bila drugačija od žena koje je Paša

¹³³Yılmaz, Ayfer, “Halide Edip’te Kadın Hakları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, broj 20, Ankara, 2013, str. 133

¹³⁴Hooks, Bell, *Feminism is For Everybody: Passionate Politics*, South End Press, Cambridge, MA, 2000, str. ix

¹³⁵Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adivar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, str. 20

*navikao viđati u konaku, žena koje su stalno promicale svoju seksualnost i nastojale je iskoristiti.*¹³⁶

Ponovo, dakle, vidimo koliko se određene karakteristike stereotipno vežu za određeni spol. Isto kao što je za Tevfika pogrdno rečeno da “plače kao žena”, tako je ovdje Rabija okarakterizirana kao neko ko ima “odmjerenost i snagu jednog muškarca”. Dolazimo do zaključka da žene trebaju posjedovati “muške” osobine da bi bile koliko-toliko jednake i ravnopravne u društvu. Takve pak žene nisu uvijek prihvaćene i shvaćene ni od muškaraca ni od žena i tako ostaju u nekom međusvijetu između dvije stereotipne krajnosti. To je slučaj i sa Rabijom i sa Handan, a svakako i sa Halide Edib Adıvar.

Rabia je između dva svijeta i po pitanju vrijednosti Istoka i Zapada, tradicionalnog i modernog, što je nesumnjivo bitna tema ovog romana. Ona svojim obrazovanjem i interesima predstavlja sintezu te dvije strane. S jedne strane ona je hafiza i uči mukabele, a s druge strane uči muziku od profesora Talijana. Odgojena je u skladu sa tradicionalnim nazorima, a opet ne žuri sa brakom i ne predstavlja joj problem što se nije udala prije dvadesete. Ona je, kako navodi i Veysel Şahin, simbol nove žene koja „izlazi iz kuće i zalazi u nova društvena okruženja“.¹³⁷ Ipak, koliko god u nekim stvarima bila otvorena novinama i zapadnim vrijednostima, toliko je s druge strane čvrsto ukorijenjena u tradiciji i vrijednostima sa kojima je odrasla. Takav stav, odnosno sintezu tradicionalnog i modernog možemo pronaći i kod Halide Edib Adıvar.

Pred kraj romana nailazimo na prizor kada Osman/Peregrini i Rabia šetajući gradom susreću dvije djevojke koje ga pozdrave. Rabia ga pita ko su one, na šta on odgovara: “*Kćerka Asım Beya, Handan, žena Hüsnü-paše. Ona druga mu je nećaka.*”¹³⁸ Rabia tada prokomentariše kako su djevojke zapadnjački odjevene. Taj dio teksta mogao bi se okvalificirati kao intertekstualan, odnosno autocitatan jer Halide Edib referira na likove iz svog romana *Handan*. Takav književni postupak

¹³⁶Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, Istanbul, 2017, str. 148

¹³⁷Şahin, Veysel, “Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekan: ‘Sinekli Bakkal’ Romanında Yapı ve İzlek”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, broj 6/3, Turska, 2011, str. 1574

¹³⁸Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, Istanbul, 2017, str. 357

zahtijeva čitatelja koji je upoznat sa autoricinim opusom, odnosno citatni signal može prepoznati samo čitatelj koji poznaje njena prethodna djela, odnosno konkretno roman *Handan*. Jedino što upada u oči jeste što Osman za Handan kaže da je kćerka Asim Beya, a ne Cemal Beya. Nameću se dva moguća zaključka: ili se Osman zbunio ili Cemal Bey ima dva imena pri čemu ga njegova porodica oslovljava jednim, a poznanici drugim imenom. Zanimljivo je pomisliti da su se likovi iz dva različita romana jednom sreli na ulicama Istanbula. Iako *Sinekli Bakkal* obuhvata duži vremenski period od *Handan*, oba romana se završavaju u približno isto vrijeme, tako da susret ovih likova nije nemoguć. Zahvaljujući ovom detalju, čitalac se može zamisliti i uporediti iskustva dvije različite, a opet slične žene i njihove živote u tom burnom historijskom periodu pred proglašenje ustavne monarhije.

6. ZAKLJUČAK

Halide Edib Adivar jedna je od najznačajnijih žena koje su svojim aktivizmom i svojim djelima ostavile traga u osmansko-turskoj historiji i književnosti. Bilo da je pisala o ljubavi ili patriotizmu fokus njenog pisanog stvaralaštva bila je uvijek žena. Pisala je o obrazovanju i pravima žena, braku, porodičnom životu i društvenim normama, a sve te teme možemo uočiti i u analiziranim romanima *Handan* i *Sinekli Bakkal*. Autorica je u oba romana posvetila posebnu pažnju portretiranju glavne junakinje, naglašavajući njeno obrazovanje, karakter i samostalnost. I *Handan* i *Rabia* su žene sa stavom koje prkose društvenim stereotipima i s pravom možemo reći da su idealizirane, dok su muškarci u oba romana prikazani sa svim njihovim slabostima i manama. Halide Edib je u romanu *Handan* prikazala i Neriman, kao suprotnost glavnoj junakinji i kao oličenje prosječne turske žene kakvu društvo očekuje, ali kakvu sama autorica ne podržava. Njen animozitet prema Neriman je vidljiv u načinu na koji uzdiže *Handan* i ističe njenu superiornost. Obzirom da sama *Handan* umnogome podsjeća na Halide Edib, nameće se zaključak da Halide Edib Adivar preferira žene kakva je i ona sama i da vjerovatno smatra da pasivne i inferiorne žene poput Neriman ne zavrijeđuju jednaku pažnju, zbog čega možemo reći da ovaj roman nije feministički u punom smislu te riječi jer podstiče na žensko rivalstvo, što nikako nije poenta feminizma. *Handan* nesumnjivo propagira određene feminističke ideje poput ženskog obrazovanja i muško-ženske ravnopravnosti, ali to ipak nije glavna svrha ovog djela.

S druge strane *Handan* se s pravom smatra autobiografskim romanom zbog mnogih sličnosti koje glavna junakinja nosi sa samom autoricom. Mogu se povući mnoge paralele između *Handan* i Halide Edib, ne samo u smislu karaktera i ličnosti nego i kada su u pitanju životna iskustva. Brak sa manipulativnim starijim muškarcem koji ne krije svoje ljubavne afere zasigurno je najupadljivija sličnost na koju ovdje nailazimo, ali pored toga možemo istaći i rani gubitak majke, kao i mnoge godine provedene u inostranstvu, konkretno u Evropi.

Roman *Sinekli Bakkal*, iako fokusiran na glavnu junakinju Rabiju, ima za cilj prikazati Istanbul u malom i društvenu dinamiku tog perioda. *Rabia* je samo dvije godine mlađa od same autorice pa se nameće zaključak da je Halide Edib htjela kroz nju prikazati i nešto vlastitog života. Roman definitivno nosi i feministička i autobiografska obilježja. Za početak, i *Rabia* je jaka ženska ličnost, a autorica je njome pokazala da samostalnost i samosvjesnost, ali i kvalitetno obrazovanje nisu privilegija

bogatih žena, nego da se takve žene mogu naći i u siromašnijim slojevima društva. Pored prava na obrazovanje, Halide Edib kroz Rabiju propagira i ženino pravo na izbor bračnog druga te njeno pravo da stupi u brak onda kada se osjeća spremnom, a ne kada to društvene norme nalažu. Također, ne opisujući Rabiju kao klasičnu ljepoticu, autorica želi naglasiti njene druge kvalitete i pokazati da ljepota nije mjerilo vrijednosti jedne žene.

Rabijin život nema toliko mnogo sličnosti sa životom Halide Edib Adıvar, ali autobiografski elementi su itekako prisutni. I u *Sinekli Bakkal* autorica tematizira brak sa puno starijim muškarcem, a dodatna sličnost je i ta što je Rabijin suprug prethodno bio njen privatni učitelj, baš kao što je to za Halide Edib bio Salih Zeki. Iako Rabia nije rano izgubila majku kao Handan, njihov odnos je toliko hladan i rezervisan da majčino prisustvo uopće nije presudno u njenom životu. Time je Halide Edib na jedan drugačiji način oslikala vlastito odrastanje bez majke. Rabia ujedno predstavlja sintezu tradicionalnog i modernog, jednako kao što je to činila i sama Halide Edib. Kao žena vezana za svoje korijene i tradiciju koja je istovremeno i upoznata sa zapadom i Evropom, bila je i sama prototip nove žene osmansko-turskog društva.

Žena je uvijek bila fokus Halide Edib, što možemo zaključiti i iz analize ova dva romana. Njene feminističke ideje su uvijek prisutne, iako su ponekad zasjenjene njenim ličnim preferencama. Halide Edib Adıvar nastavlja da živi kroz svoje junakinje ugradivši u njih dio svoje ličnosti i svoje životne priče.

7. BIBLIOGRAFIJA

A) IZVORI:

- ❖ Adıvar, Halide Edib, *Handan*, Can Yayınları, İstanbul, 2019, 230 str.
- ❖ Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul, 2017, 476 str.

B) LITERATURA:

- ❖ Abadžić Navaey, Azra, “Od nove osmanske do suvremene turske književnosti”, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014, str. 23-31.
- ❖ Atabağsoy, Naim, “Handan Romanında Batılılaşmış Kadın Karşısında Batılılaş(ama)mış Erkekler”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, broj 14, Kırklareli, 2019, str. 68-77.
- ❖ Aytemiz, Beyhan Uygun, *Halide Edib-Adıvar ve Feminist Yazın*, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001, 71 str.
- ❖ Aytemiz, Beyhan Uygun, “Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, str. 51-66.
- ❖ Aytemiz, Beyhan Uygun, “Handan: Ataerkil Söylemin Kıyısında Biçimlenen Roman”, *Roman Kahramanları*, broj 3, İstanbul, 2010, str. 17-23.
- ❖ Bakšić, Sabina, “Prevođenje i ideologija”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Gazi Husrev-begova biblioteka, knjiga XXXIII, Sarajevo, 2012, str. 291-300.
- ❖ Bilge, Yunus, “Halide Edip’in Yedigün Dergisindeki Yazılarında Kadına Bakışı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/4, Ankara, 2012, str. 43-61.
- ❖ De Beauvoir, Simone, *Drugi pol I. Činjenice i mitovi*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1982, 329 str.
- ❖ Dönmez, Erdem, “Halide Edip Adıvar’ın İlk Dönem Romanlarında Muhafazakar Kadımlar”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, broj 7/4, 2019, str. 127-148.
- ❖ Durakbaşa, Ayşe, *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, 262 str.

- ❖ Ergişi, Ayşegül, “Psikanalitik Bir Çözümleme: Halide Edib Adıvar’ın Handan Romanı”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 6/2, Lorient, 2013, str. 1737-1747.
- ❖ Güldür, Yusuf, *Türk Edebiyatının Kadın Kahramanı: Halide Edip Adıvar*, Genç Hayat, Ankara, 2019, 160 str.
- ❖ Gündüz, Ahmet, “Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/5, Ankara, 2012, str. 129-148.
- ❖ Güneş, Zeliha, “Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı Konusunda Halide Edip’le Yapılan Bir Söyleşi”, *JASSS - The Journal of Academic Social Science Studies*, broj 5/2, Ankara, 2012, str. 157-162.
- ❖ Hooks, Bell, *Feminism is For Everybody: Passionate Politics*, South End Press, Cambridge, MA, 2000, 124 str.
- ❖ Kanter, Beyhan, “Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Eril Tahakkümün Sınırlarında Gezinen Kadınlar”, *ASOS Journal - The Journal of Academic Social Science*, godina 4, broj 24, İstanbul, 2016, str. 84-94.
- ❖ Karatekin, Elif, *Biz Devrimci Kadınlar*, Varyos Yayınları, İstanbul, 2000, 93 str.
- ❖ Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013, 528 str.
- ❖ Sağlam, Müzeyyen, “Meşrutiyet Dönemi Türk Kadınının Modernleşme Serüveni: Handan”, *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, 2016, str. 1-6.
- ❖ Şafak, Elif, “Kadınları Sevmeyen Kadınlar”, *Firarperest*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, str. 107-109.
- ❖ Şahin, Veysel, “Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekan: ‘Sinekli Bakkal’ Romanında Yapı ve İzlek”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, broj 6/3, Turska, 2011, str. 1549-1580.
- ❖ Yeter, Gaye Belkız, “Sinekli Bakkal Romanında Sosyal Meseleler”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, broj II/1, 2009, str. 223-252.

- ❖ Yılmaz, Ayfer, “Halide Edip’te Kadın Hakları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, broj 20, Ankara, 2013, str. 119-134.